
Dones de l'Eixample

Dones de l'Eixample

Isabel Segura Soriano

Ajuntament de Barcelona

Arxiu Municipal

Districte de l'Eixample

Centre d'Informació i Recursos de la Dona

Isabel Segura Soriano, autora de Dones

Autora: Isabel Segura Soriano

Han participat en la recerca de material i en la preparació de l'obra:

Manolita Alseda
Carne Benedicto
Esperanza Buñuel
Trini Capdevila,
Mercè Carreras
Marina Comellas
Joan Cruz
Sylviane Dahan
Ruth Fuertes
Maria Fuertes
Anna Fuster
Alexandra García
Manuela García
Isabel Giralt
Antonia Jover
Roser Maronas Illa
Maria Lluïsa Olivada
Mercè Otero
Mariona Petit
Alicia Pueyo
Carmen Rincón
Montserrat Sistach
Montserrat Verdeny
Montserrat Vilà

Edició: Ajuntament de Barcelona. Arxiu Municipal i Districte de l'Eixamplel

Coordinadores de l'edició: Montse Colás i Olga Arisó

Correcció lingüística:

Fotografia de la Coberta:

© Ajuntament de Barcelona

Disseny gràfic: Palli Disseny.com

Impressió: Imatge i Producció Editorial

Dipòsit legal:

ISBN:

Presentació

Teniu a les mans el llibre Dones de l'Eixample, un treball magnífic, coordinat per la historiadora Isabel Segura, en col·laboració amb el Consell de les Dones del Districte de l'Eixample, en el marc de la col·lecció Dones i moviments urbans.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

“Dones de l'Eixample” és una obra col·lectiva, feta de moltes veus, on les protagonistes són dones diverses que representen un exemple proper per reivindicar les dones com agents històrics en la construcció de la nostra societat i en la defensa dels seus drets.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Crec fermament que publicacions com aquestes són del tot necessàries per reivindicar la presèn­cia i la participació de les dones a la vida de la nostra ciutat. Malauradament, la realitat de les dones ha estat, històricament, invisibilitzada. Aquest fet respon a una cultura i una situació de mar­ginació i discriminació de les dones dins el conjunt de la societat.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

A nivell cultural encara s'arrossega un llegat androcèntric que costa molt de superar i que afecta les ciències socials en molts nivells, fins i tot, quan les dones hi són presents d'alguna manera. Tot i així, sabem que és impossible escriure, entendre i interpretar la història de Barcelona excloent la meitat de la seva població.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Així doncs, per a la Regidoria de Dones de l'Ajuntament de Barcelona és una gran satisfacció con­tribuir a la recuperació de la història de les dones amb la voluntat de recuperar la història del con­junt de la ciutat, reinterpretar les fonts amb una nova mirada i donar ressò i lloc a les veus silencia­des. És absolutament necessari buscar referents en el fer i sentir de les dones que ens han precedit. Al cap i a la fi, la memòria és el fil que va teixint la nostra identitat.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

En aquest sentit, ens cal continuar reflexionant a l'entorn de la presència de les dones, de la seva activitat i les seves paraules, les seves relacions però, sobretot, ens cal reflexionar i debatre a l'en­ torn de les seves absències i els seus silencis. A través dels arxius familiars i personals que han aportat les dones, s'ha pogut reconstruir part de la seva identitat. Unes fotografies que retraten les dones i el seu temps, que ens ofereixen una imatge més propera a la realitat de com han estat les seves vides. L'Eixample s'ha construït i es construeix entre tots i totes, entre homes i dones. L'Eixample d'ahir i d'avui no s'entendria sense les aportacions de les dones. Aquest llibre que teniu a les vostres mans n'és un testimoni, una obra col·lectiva elaborada per moltes veus de dones diverses.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Vull agrair la participació de totes aquestes dones que amb gran complicitat han elaborat aquest llibre. Gràcies per regalar-nos el seu temps, la seva dedicació, el seu esforç i el seu testimoni.

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de Barcelona

Dones de l'Eixample, obra col·lectiva de les dones de l'Eixample de

Presentació

Les dones, la seva història, la seva vida quotidiana, la seva aportació i lluita per una societat més justa i igualitària al nostre districte és el fil conductor del llibre d'Isabel Segura Dones de l'Eixample.

En el procés d'elaboració d'aquest llibre ha participat molt activament el Consell de Dones de l'Eixample aportant dades, matèries, records i experiències.

Les dones de l'Eixample s'han convertit en historiadores a l'incorporar la pròpia experiència i a l'ordenar, classificar i documentar els records d'una vida que, a més, condensa la història de milers de dones que han transitat pels nostres carrers.

El llibre posa especial èmfasi en el paper i protagonisme de les dones al llarg de la història i és un testimoni de com era el barri en el seu inici, de la seva transformació i de la millora col·lectiva que ha experimentat protagonitzada sovint per les dones. Una millora entesa de manera molt àmplia: la cura de les persones, l'espai urbà, el treball, l'autonomia, la creació d'espais de cultura i de relació, la participació en la vida de la pròpia comunitat, les reclamacions veïnals, entre d'altres.

El segle passat ha estat, sens dubte, un segle de grans canvis també per a les dones que han estat motor i exemple.

Per això, des de aquestes línies vull donar les gràcies a la Isabel Segura, especialitzada en història de les dones, al Consell de Dones de l'Eixample i a totes les dones que han contribuït a visualitzar aquesta feina en el contingut d'aquest llibre .

Assumpta Escarp

Regidora Districte Eixample

Índex

- 11   Espai d'origen**

- 25   Els treballs i els seus espais**
  - Treball domèstic
  - Treball remunerat

- 53   Espai polític**

- 71   Nomenclàtor**

- 85   Bibliografia**

Espai d'origen

Al mirar un plànol de la Barcelona actual, hi destaca la regularitat del traçat dels carrers de l'Eixample, que formen una quadrícula, amb carrers paral·lels i perpendiculars que es troben formant xamfrà. Aquesta regularitat i homogeneïtat del traçat viari contrasta amb la sinuositat del traçat de la Barcelona vella, on els carrers, en la majoria de casos, seguien el curs del ritme de les construccions de les cases.

Aquella ciutat vella, que vivia encerclada en un recinte emmurallat a mitjans del segle XIX, acollia un clam popular: "Abajo las murallas". Les manufactures i les indústries, des de finals del segle anterior, ocupaven part del sòl urbà. Alhora, actuaven com a potent focus d'atracció de població. Manufactures, indústries i habitatges compartien relacions de veïnatge, un ve-

ïnatge però, de vegades perillós –incendis, explosions de les calderes–, gairebé sempre insalubre contaminació, i uns habitatges on la precarietat de les condicions de vida feia que les taxes de densitat i mortalitat de la ciutat de Barcelona fossin de les més altes del món. La ciutat creixia, però es veia obligada a fer-ho dins el recinte delimitat per les muralles. Barcelona no podia expandir-se muralles enllà, perquè l'actual eixample era considerada zona militar de seguretat. En ser considerada plaça militar des de principis del segle XVIII, no es va permetre cap construcció estable en l'ampli recinte que l'envoltava.

A la primera meitat del segle XIX, només existien algunes barraques d'hortolans, parcs d'atraccions i alguns jardins. A redós del camí de

Vista de les muntanyes russes del parc d'atraccions Camps Elisis, instal·lat al passeig de Gràcia. Arxiu Municipal del Districte de l'Eixample.

sortida de Barcelona cap al poble de Gràcia, l'actual passeig de Gràcia, hi havia instal·lats, tal com ens recorda la imatge, els Camps Elisis i d'altres espais col·lectius com els jardins de l'Euterpe.

Acollint el clam popular del "Abajo las murallas", Ildefons Cerdà elaborà un acurat estudi sobre les condicions de vida de la població de la ciutat de Barcelona. Mai abans no s'havia realitzat un estudi tan exhaustiu sobre el tema i és per això que es considera el primer estudi sociològic de Barcelona. L'estudi era previ a elaborar el que seria la seva *Teoría general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona* i el seu Pla d'Eixample. En l'origen de tot plegat, un viatge a Nimes, el 1840. El propi Cerdà escriu:

"Lo que aquí me sorprendió, a pesar de que mi mente se lo había imaginado muchas veces, fue contemplar aquellos largos trenes en que a vueltas con una gran cantidad de mercancías, iban y venían multitud de viajeros de todos sexos, edades y condiciones, semejando poblaciones enteras ambulantes, cambiando precipitadamente de domicilio".

Pensant en els desplaçaments de la població i en facilitar la mobilitat a ciutat, establí, en el seu Pla d'Eixample de Barcelona que, a nivell viari, constava de tres diagonals de 50 metres d'amplada: Diagonal, Paral·lel i Meridiana. De la mateixa amplada, un gran eix, la Gran Via i el passeig de Sant Joan. D'altra banda, els carrers, com ja hem dit, paral·lels i perpendiculars a mar, tenien una amplada de vint metres i els xamfrans permetien la visibilitat i la fluïdesa de la circulació.

A la ciutat imaginada per Cerdà, hi són molt presents les necessitats de la vida quotidiana. Preveu un repartiment igualitari dels serveis. Cada cinc per cinc illes, localitza un centre cívic, una església, una guarderia, una escola i sales d'asil. És el que avui en dia anomenen serveis

de proximitat. És el que urbanistes i arquitectes feministes anomenen ciutats de distàncies curtes, ciutats per a la vida quotidiana.

Finalment, el 1859, el projecte de reforma de l'Eixample d'Ildefons Cerdà és aprovat i la ciutat s'expandirà muralles enllà, un cop enderrocades.

Amb tot, però, el ritme de construcció va ser molt lent: entre 1860 i 1890, es va concentrar entre passeig de Gràcia, Casp, Aragó i passeig de Sant Joan. Les cases, bastides per mestres d'obres, no perseguien la monumentalitat, d'entrada, repetien tipologies que la pràctica havia demostrat viables.

El Pla d'Eixample, però, s'anava desvirtuant poc a poc. L'Ajuntament va permetre construir en allò que havien de ser espais col·lectius, i autoritzà, a partir de 1891, la construcció dels quatre costats de l'illa i també dels patis interiors; va permetre elevar a 23 metres l'alçada dels edificis i ampliar-ne la fondària a 28 metres. Aquestes decisions polítiques animaren els propietaris del sòl a construir-hi, ja que fins a aquell moment l'havien retingut, la qual cosa havia provocat l'encariment dels lloguers a Ciutat Vella. Les noves normatives permetien enlairar més habitatges i treure'n més beneficis econòmics. El negoci immobiliari es dibuixava com una perspectiva d'inversió de capital. La permissivitat municipal i la repatriació de capitals, un cop independitzades les darreres colònies espanyoles, implicà un ritme actiu en la construcció d'habitatges, especialment a la dreta de l'Eixample, i un nou llenguatge arquitectònic, el modernisme, decorava façanes i interiors.

Maria Aurèlia Capmany, en la seva obra *Mala memòria*, es preguntava: "Per què aquella ciutat que naixia al modest impuls d'una modesta revolució industrial s'havia atorgat a si mateixa aquella farfalleja de l'ornamentació excessiva i

petulant, amb totes les rodoneses deliquescents, amb la coloració del retaule gòtic i la textura dels castells de sorra que fan les criatures a la platja? Per què aquells modestos burgesos que no havien tingut temps d'acumular el capital inicial de què parla Galbraith s'havien deixat temptar per aquella festa de colors i formes noves? Eren ells mateixos prou atrevits i audaçs? Jo crec que no. Eren simplement una gent acabada d'arribar sense antecedents, sense antigues arrels que els asseguressin la continuïtat. Tot era nou, el seu petit poder, les seves aspiracions, fins i tot la seva consciència de classe dominant i responsable. No sabien ben bé que eren i s'havien de buscar de pressa una disfressa perquè se'ls tingués en compte... El cert és que els barcelonins havien de demostrar de pressa que havien arribat, que

s'instal·laven i que es disposaven a construir un país nou." (Capmany, 1988:45-46).

En la construcció de la Barcelona modernista, les dones no en van quedar al marge. Moltes dones, moltíssimes dones, apostaren pel nou llenguatge arquitectònic. Contractaren i finançaren els arquitectes més moderns per bastir els seus habitatges.

Una d'elles va ser Àngela Brutau, que en representació de les seves tres filles, Rosa, Josefa i Angela Terradas i Brutau, demanà permís a l'Ajuntament de la ciutat, el 8 de gener de 1904, per construir tres cases a l'avinguda Diagonal, coneguda popularment amb el nom de Casa de les Punxes. El 1905, l'arquitecte Puig i Cadafalch començà la construcció de l'e-

Casa que va fer construir Àngela Brutau, en representació de les seves filles, a la Diagonal, coneguda popularment amb el nom de Casa de les Punxes. Arxiu Municipal del districte de l'Eixample.

difici que engloba de forma unitària la construcció de tres cases. El conjunt defuig l'aspecte típic dels habitatges plurifamiliars de l'època i esdevé un dels volums arquitectònics més singulars i de majors dimensions.

A les façanes hi destaquen les tribunes d'obertures verticals i una d'elles és coronada per un Sant Jordi, amb una inscripció en tipografia gòtica que diu "Sant Jordi, patró de Catalunya. Torneu-nos la llibertat". Amb motiu d'aquesta llegenda que està situada a més de 30 metres d'altura, l'arquitecte va ser denunciat i a les seves memòries ens fa una narració frenètica dels esdeveniments:

"... a las diez, el excelentísimo señor gobernador lo denunciaba al juzgado de guardia; a las

tres, el juzgado iba al lugar del "crimen", y a las diez de la noche, el juez me hacía declarar a mí en el Palacio de Justicia... Pero la casa era guardada, era vigilada, era casi bloqueada por un ejército policíaco... Volvemos, efectivamente, a los tiempos en que es subversivo el grito de "¡Viva la libertad!". (Puig i Cadafalch, 2003:180-183)

Una pregunta ens assalta pel que fa a la inscripció: De qui va ser iniciativa, de l'arquitecte o de les propietàries? No ho sabem, però indiscutiblement, va ser posada amb el consentiment de la senyora Brutau que es feia còmplice del que deia. Aquesta frase, en un moment en què es renegociaven les relacions entre Catalunya i l'Estat espanyol, era una

Casa propietat de Roser Segimón, al passeig de Gràcia, més coneguda per la Pedrera. Arxiu Municipal districte de l'Eixample.

declaració de principis de la qual la senyora Brutau no en va quedar al marge.

Des de feia anys, la llengua s'havia convertit en un signe d'identitat i, des de les acaballes del segle XIX i els primers anys del segle XX, el modernisme actuà com un element generador d'identitat, primer, d'identitat de classe d'una burgesia emergent que mostrava el volum del seu capital aconseguit en un curt període de temps. Segon, el modernisme actuà com a un element generador d'identitat territorial i nacional. Les dones no en van voler quedar al marge i adoptaren el nou llenguatge arquitectònic per a bastir les seves fàbriques, els seus habitatges. També, optaren per una cultura modernista.

Si seguim el fil de les dones que encarregaren projectes a arquitectes modernistes, hem de parlar de la casa situada al passeig de Gràcia 92, que s'acabà convertint en un dels edificis més innovadors i alhora emblemàtics de la Barcelona modernista: ens referim a la Pedrera. La propietària era Roser Segimón Artells, nascuda a Reus, la mateixa població en la qual havia nascut l'arquitecte a qui va encarregar la construcció de l'edifici, Antoni Gaudí. Roser Segimón Artells disposava d'una enorme fortuna que provenia del seu primer marit, Josep Guardiola, comerciant que s'havia enriquit a les Amèriques, amb l'explotació de propietats immobiliàries i amb el comerç d'importació i exportació. A més a més, era accionista del Canal de Panamà. Roser Segimón, es va tornar a casar i aquesta vegada l'afortunat va ser Pere Milà.

En virtut del Dret civil català, les dones en casar-se no entraven en règim de comunitat de béns amb el marit. Continuaven disposant lliurement dels seus béns i podien invertir la seva fortuna allà on més els plagués. Així doncs, la Pedrera –nom popular amb què va ser coneguda a l'època, no sense befa–, no és la casa Milà, sinó la casa Segimón, malgrat que el nom ha desaparegut de gairebé tot arreu.

El compromís de Roser Segimón amb l'arquitectura més innovadora i, la Pedrera és sens dubte l'edifici més innovador a nivell tecnològic, tipològic i també a nivell estètic de l'època, no és excepcional, no és un cas aïllat.

El 1908, Roser Segimón, emprèn un altre gran projecte: la construcció de la plaça de braus Monumental, encara avui en dia en funcionament. En aquella ocasió l'arquitecte a qui s'encarregà el projecte va ser Ignasi Mas Morell, arquitecte inclòs dins del corrent modernista.

Dèiem que les senyores Brutau i Segimón, no eren una excepció. Sense haver fet un càlcul rigorós, ens atrevim a dir que, les cases modernistes de l'Eixample barceloní, van ser finançades entre un 30 i un 40% per dones.

De dones arquitectes en aquells anys, no en tenim constància, però sí que hi havia arquitectes tècniques. Una d'elles, Leonor Ferrer, que a més de donar classes de delineació a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, era cap de l'oficina de la Societat General de Telèfons, tota una novetat a l'època.

En el projecte social i polític de modernitzar la societat i l'Estat, proposat pel sector hegemònic a Catalunya, les dones, ja ho hem dit, no van voler-ne quedar al marge. Van crear discurs propi, van crear opinió i per fer-ho utilitzaren els nous mitjans de comunicació que la revolució tecnològica permetia. Ens referim a les publicacions periòdiques i, en concret, a la revista *Feminal*, creada el 1907 i que es publicà fins al 1917.

Feminal, dirigida per Carme Karr, veïna de l'Eixample, del carrer Mallorca, 299. La revista es concentrà en tres objectius: en una primera etapa, a la defensa dels drets de les dones a l'educació i a la professionalització i, en una segona etapa, a la defensa dels drets civils i polítics per a les dones, els quals es convertiren en el seu eix programàtic.

Construcció de la universitat, a la plaça del mateix nom, 1865. Arxiu Municipal districte de l'Eixample.

Feminal, des de 1907, va fer una aposta decidida per la professionalització de les dones. D'una banda, per reivindicar l'accés a totes les professions, trencant els prejudicis que les condemnava a reduïts àmbits d'actuació. De l'altra, per tal de denunciar les deplorables condicions laborals en què vivien immerses amplis sectors de dones, especialment aquelles que treballaven a domicili.

L'accés de les dones a la universitat, no va ser explícitament autoritzat, fins al 1910. Amb tot, des del darrer terç del segle XIX, algunes dones havien accedit a la universitat, després d'un tràmit excepcional que consistia a demanar autorització al rei, per poder-hi estudiar. Les primeres a fer-ho a la Universitat de Barcelona, van ser Helena Maseras, Dolors Aleu i Martina Castells, a la facultat de Medicina. La primera en aconseguir el títol va ser Helena Maseras i, Dolors Aleu va ser la primera doctora en Medicina. La seva tesi doctoral va ser, *De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la mujer*, que presentà el 1882 i publicà un any després. L'autora fa un estudi de les condicions de les dones al llarg de la història i rebut els principis que pretenien

Baixador del passeig de Gràcia, 1910. Autor: Gaspar. Arxiu Municipal districte de l'Eixample.

demonstrar la inferioritat física i intel·lectual de les dones, tot reivindicant el lliure accés a la universitat.

Una altra col·laboradora de la revista *Feminal*, va ser Caterina Albert, més coneguda pel pseudònim masculí de Víctor Català. Caterina Albert i la seva novel·la *Solitud*, ha estat l'obra en llengua catalana més reeditada i també la més traduïda. Caterina Albert, és l'escriptor per excel·lència d'aquell període del tombant de segle XIX i XX. Caterina Albert i Paradís, quan s'instal·lava a Barcelona ho feia a la seva casa del carrer València cantonada amb Enric Granados.

Aquestes dones modernistes apareixen en el panorama literari, periodístic o pictòric, des de la consciència de formar part d'un sexe, el femení. Es comprometen amb el feminisme, cadascuna des de la seva professionalitat i postulen que en la construcció de la modernitat, les dones no poden quedar reduïdes als marges, volen ocupar la centralitat dels discursos, dels imaginaris, de les representacions.

L'Eixample, construït de vell nou, i especialment la Dreta de l'Eixample, va ser el lloc triat per la burgesia per fixar les seva residència, després d'haver abandonat Ciutat Vella. El ritme de

Criatures residents a l'Eixample visiten àvia i avi a la població aragonesa de Los Lucas-Olba, Terol, 1966. Autora: Ana Sacristán Salvador. Arxiu: Carme Benedicto.

construcció de l'Esquerra de l'Eixample, però, va ser molt més lent. En el paisatge de principis de segle XX, encara hi havia camps, enmig de les construccions. Amb el pas dels anys, però, habitatges i magatzems, cobriren tota la superfície urbanitzable.

Els carrers són un poti-poti de persones, d'ocupacions diverses i, probablement, d'origens diversos. En aquesta imatge, en primer pla, una dona amb una criatura a coll i una altra de la mà travessen el carrer, davant el baixador del passeig de Gràcia.

L'Eixample, construït de vell nou, tal i com dèiem abans, va ser ocupat per persones que procedien de Ciutat Vella, dels pobles del pla de la ciutat, però també, hi arribaren nous estadants, procedents de diversos orígens geogràfics.

En un primer moment, des de mitjans del segle XIX, el moviment migratori afectà, especialment, persones procedents de la ruralia catalana, que arribaren a ciutat atrets per la possibilitat de trobar feina. Posteriorment, i ja en el segle XX, s'amplià amb persones que procedien d'altres zones de la península, amb el

mateix bagatge i esperances de les primeres. Esperança Buñuell Puig, que ens ha acompanyat al llarg de les sessions preparatòries del present llibre, ens descriu l'experiència migratòria d'alguns membres de la seva família:

"A finals del segle XIX, els meus besavis tenien paradetes al carrer Urgell, al costat del mercat de Sant Antoni, on hi venien roba. Ells tenien un únic fill, el Benet. Per altra banda, als pobles del costat de Masquefa va haver-hi una epidèmia, i els meus besavis de La Beguda Baixa, varen enviar la seva filla a casa dels tiets de Barcelona. Al cap de poc, la meva àvia Antònia es va casar amb el meu avi Benet, i va fer per a què cada dia es vengués més. Van mirar de comprar una petita fonda que havia al carrer Borrell cantonada Tamarit i, a tot el xamfrà, van fer els magatzems "La Esperanza". El meu avi era poc emprenedor, en canvi, la meva àvia era una dona de molta empena i treballadora. Ella, de mica en mica, va fer venir els seus germans i els va col·locar a la botiga. Aquest magatzem va ser el primer; després de la mort de Franco, a vendre la senyera. La gent feia cua per comprar-la."

Conservem el record de l'experiència migratòria de Dosinda Fernández, que arribà a Barcelona procedent de Galícia, i d'alguna de les causes que impulsaren moltes dones a abandonar els seus llocs d'origen

"Vaig néixer a una petita "aldea" de Lugo, l'any 1913, al si d'una família pobre i nombrosa. El meu pare treballava les poques terres que teníem i també la d'alguns "caserios" per poder alimentar la família. Als catorze anys ja servia a una de les famílies riques de la zona a canvi del menjar, que consistia en un tros de pa i cansalada. La meva germana i jo érem les grans i no vàrem poder anar a l'escola. Havíem d'ajudar el meu pare a fer les feines de la terra.

Als disset anys, va canviar completament la meva vida. Una tia que feia de dida a casa el

Dosinda Fernández. Arxiu: Marina Comellas.

Dr. Andreu ens va dir que em podia trobar feina a Barcelona i va ser així que vaig sortir del meu poble. Aquest viatge mai no l'he oblidat, ja que per a mi era molt trist deixar la meva família i el lloc on havia nascut i arribar a una gran ciutat amb una parla desconeguda (jo només parlava gallec) i uns costums molt diferents als de la meua terra.”

Els motius que impulsaren dones i homes a abandonar els seus llocs d'origen eren diversos. En molts casos, eren econòmics, però en certs períodes històrics, els motius polítics forçaren la migració. Durant els primers anys del franquisme, a la persecució política s'hi afegí la repressió econòmica. O no les contractaven o bé els oferien les feines pitjor remunerades o més arriscades. Malgrat els controls, malgrat les prohibicions, s'imposava l'exili dins del propi país. Canviar de residència, establir noves xarxes

relacionals, buscar feina i ofici, va ser una estratègia per tal de subsistir.

Antonia Jover va néixer a Madrid l'any 1939, quan la seva mare estava detinguda. Va passar la seva infantesa a la presó de Las Bernardas, a Alcalá de Henares. Malgrat haver nascut a la presó, i gràcies a les gestions d'una veïna falangista de la seva àvia, que va impedir que se l'emportessin, va passar aquells anys al costat de la seva mare a la presó. No va ser fins el 1956, que retrobà el seu pare, que havia estat desterrat a Barcelona després d'haver complert condemna per delictes polítics. A Barcelona, la família s'instal·là, primer al Poble Nou i, a partir de 1961, a l'Eixample, on van acollir represaliats pel règim franquista, entre d'altres, Gregorio López Raimundo.

En aquest trànsit per les presons franquistes, Dosinda Fernández, de qui hem parlat abans,

Ana i Pascual Sacristán Salvador, residents a l'Eixample, amb un grup d'amics, passen l'estiu al seu poble d'origen, Los Cantos, Castelló, 1951. Arxiu: Carme Benedicto.

Marina Comellas amb el seu pare i companys empresonats al penal del Dueso per qüestions polítiques. Arxiu: Marina Comellas.

acompanyava la seva filla Marina Comellas, al penal del Dueso, Santander, a veure el seu pare. La Marina Comellas recorda aquells viatges, aquelles visites i com, quan finalitzaven, pujaven dalt d'un turó amb vistes al penal, i des de lluny covaven la il·lusió de mantenir, si més no, del contacte visual. La Marina Comellas recorda que vivia en un món dissociat. A l'escola, amb les companyes no podia explicar que el seu pare era a la presó.

La migració política, hegemònica durant la dècada dels quaranta, es va veure superada, a partir dels primers anys cinquanta, per persones que, al començament del viatge tenien altres motivacions.

Com gairebé totes les migracions, les precàries condicions de vida en el lloc d'origen les potenciarà. Però, no sempre la gana és l'únic motiu del desplaçament. També hi ha el desig de canviar de vida, un no conformar-se amb el fat, un no voler-se quedar adscrites a l'espai que, en principi, els havia estat assignat.

El règim es va veure desbordat per milers i milers de persones que arribaven cada mes a Barcelona. Malgrat els controls sobre el desplaçament de la població, malgrat les detencions i confinaments al pavelló de Las Misiones de Montjuïc, els trens cada dia arribaven plens a vessar. S'agafava el tren i es procurava fer-se invisible als ulls dels diversos controladors, policies vàries amb estratègies diverses.

Ellis Island ha estat recreada a la literatura, la fotografia, el cinema. Ellis Island és coneguda com el lloc de control de les persones arribades de tot el món a Nova York. A Barcelona, el Pavellón de Las Misiones de Montjuïc, construït durant l'Exposició internacional de 1929 i, a partir de 1939, transformat en una extensió de la presó Model de Barcelona, es convertí en el Centro de Clasificación de Indigentes. Des de 1945, s'hi tancaven les persones que

Antonia Jover camí de la presó de Yeserías per visitar el seu pare empresonat per qüestions polítiques, 24 de maig de 1945. Arxiu: Antonia Jover.

caminaven per la ciutat sense contactes, sense familiars que els acollissin o sense diners per pagar-se una pensió, arribades de tots els punts de la geografia espanyola. Després, a qui no tenia parents o amics que el rescatessin, se l'expulsava de la ciutat i se'l deportava al seu lloc d'origen.

El mes de juliol de 1950 hi havia al pavelló 1.022 persones, entre homes, dones, nens i nenes, "recogidas en la vía pública", segons terminologia de l'estadística municipal. I, en un sol trimestre, van ser repatriades 189 persones. Imma Boj i Jaume Vallès han calculat que, entre 1952 i 1975, 15.000 persones van ser deportades des del pavelló.

Les notícies dels canvis que es produïen en algunes ciutats, arribaven a les zones rurals que el franquisme havia abandonat a la seva inèrcia. Les cartes de parents, amics i veïns ho confirmaven. Els imaginaris ho recreaven. Dels cost emocional, de les extenuants jornades laborals i de les infrahumanes condicions d'habitatge, potser no se'n parlava, o si se'n donava notícia, no es volia capir. Malgrat les dificultats de sobreviure a ciutat, dites o no, al poble n'arribaven certes tangibles. De tant en tant, amb més o menys freqüència, amb més o menys regularitat, arribaven diners. Els diners eren l'e-

Antonio i Benet Puig i Antònia Riba, davant de la botiga Almacenes La Esperanza, al carrer de Tamarit cantonada Borrell. Arxiu: Esperança Buñuel Puig.

Sylviane Dahan, passejada en braços pel seu pare Edouard Dahan i l'exultant cara de felicitat de la seva mare, Simone Sellem, pels carrers d'Alger, ciutat on va néixer el 22 d'abril de 1947. Arxiu: Dones d'Enllaç.

vidència de les possibilitats urbanes. Del cost dels diners, ja ho hem dit, no se'n parlava, o potser sí, però passava a segon terme.

Dones i homes emprenen un viatge en solitari. La ciutat de Barcelona, el 1950, té una població de 1.280.179 habitants. Deu anys després, ja en són 1.557.863. És a dir que, tan sols en una dècada, la població de la ciutat ha experimentat un creixement del 122%. La major part d'aquest creixement va ser a causa de la migració.

Altres motius, altres viatges, empenyeren Sylviane Dahan de l'Alger cap a la ciutat de Barcelona. Aquí la veiem, el 1947, acabada de néixer, en braços del seu pare, Edouard Dahan,

i l'exultant mirada de felicitat de la seva mare, Simone Sellem. Sylviane Dahan, empesa per l'atzar de la vida, acabaria formant part del Consell de Dones del districte de l'Eixample de la que considera la seva ciutat adoptiva, Barcelona.

Aquell antic espai buit de construccions, en ser considerat zona de seguretat militar, havia anat canviant de paisatge, físic i humà.

El carrer Urgell frenètic d'activitat, finals del segle XIX. Arxiu: Associació de veïns de Sant Antoni.

Els treballs i els seus espais

Anant a buscar aigua a la font. Autor: Josep Calmpeny i Santamaria. Fons Ballell. Arxiu fotogràfic de Barcelona.

Treball domèstic

Amb sentit de l'humor i ironia, Montserrat Roig va publicar un article a *El Periódico*, transcrit després a *Temps d'Horta*, el desembre de 1994:

“Un día, medio en broma, apunté en un rollo de papel higiénico todas las tareas que hace –deshace– hace una mujer casada y con dos hijos desde que se levanta hasta que se acuesta. Me salieron 123 trabajos distintos. Y aquí sí que no exagero: los platos se ensucian / se friegan / se secan / se guardan / se sacan / se ponen / se ensucian / se friegan... Las batas de los niños se ponen / se quitan / se lavan / se tienden / se planchan / se doblan / se guardan... Solo haría falta, durante una semana, que miles de mujeres, millones de mujeres, dejaran de hacer los 123 quehaceres que yo apunté en un papel higiénico. Todo tipo de mujer. Veríamos que harían los cardenales de Roma sin sus monjitas.”

Montserrat Roig no incloïa en aquests 123 treballs diferents que comporta el treball domèstic, l'anar a buscar aigua a la font. En aquells temps, les cases de l'Eixample ja disposaven d'aigua corrent o de dipòsit. Però, en èpoques anteriors, una de les activitats quotidianes era anar a buscar aigua a la font. Les fonts, esparses per la geografia urbana, es convertiren en espai de trobada de dones i criatures, espai pels comentaris, per als intercanvis.

Siguin 123 activitats o siguin 124 o..., el que caracteritza aquestes activitats és que han estat i són absolutament imprescindibles per a la subsistència del col·lectiu familiar, grupal. Tot i la progressiva mecanització de l'espai domèstic, que comportà l'alleujament de les hores de dedicació, el treball domèstic és, tal i com dèiem, vital, essencial i previ a qualsevol altre activitat. Amb tot, però, és un treball que ha quedat ocult, no apareix als comptes econòmics, tampoc a les estadístiques, ni tan sols en

Pepita Banús i Portal a la platja de la Barceloneta, amb el seu pare Manuel Banús i Moragas i la seva mare Madeleine Portal Hèrail. “La meva besàvia —escriu Carme Rincón— era molt “moderna” i acostumava a anar a la platja amb banyador, però aquell dia tenia la regla i anava amb un vestit “playero”.” Arxiu: Família Rincón-Banús.

Dones rentant a la Gran Via, amb aigua procedent de la sèquia Comtal, 1917. Autor: Frederic Ballell. Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ref: C3V/77. CD AFB.

els indicadors de riquesa d'un país; malgrat tot, tornem-ho a repetir, són absolutament imprescindibles per a la subsistència d'una societat, de qualsevol societat.

A la dècada dels anys deu del segle XX, una altra veïna de l'Eixample, Leonor Serrano Pabó, donava visibilitat al treball que majoritàriament realitzaven les dones, el treball domèstic i de cura de la família. El 1916 s'organitzà un cicle de conferències a l'Ateneu de Barcelona, amb el títol genèric d'*Educación femenina*. D'entre totes les participants, una veu hi destacà per la seva agudesesa d'anàlisi. Era la de Leonor Leonor Serrano Pabó. En la seva intervenció, abordà la distinció entre maternitat biològica i cultural i, dit amb paraules actuals, posà de manifest que el personal era polític.

Leonor Serrano, en el decurs de la seva activitat professional, era mestra, va dur una trajectòria, fins a cert punt atípica, que la portà per diversos camins. Va començar per l'educació de les criatures més petites. Però, aguda, perspicaç, intel·ligentíssima, sap que amb l'escola no n'hi ha prou. Les escoles s'insereixen en una societat canviant, no només pel que fa referència als sistemes de producció, sinó també canviant pel que fa a l'estructura familiar i els rols que cadascun dels seus membres hi ha de jugar. Davant la miopia dels discursos hegemònics sobre què han de fer o deixar de fer les persones de sexe masculí i, molt especialment, les del sexe femení, Leonor Serrano planteja alternatives i demana compromís i deures a l'Estat. Leonor Serrano, evidencia que hi ha aspectes de la vida privada que són públics, sobre els quals cal una alternativa social per a resoldre'ls.

Leonor Serrano explicita que la maternitat no és ni l'única ni l'exclusiva realització en la vida de les dones i fa la distinció entre la maternitat biològica i la que avui en dia anomenem cultural. Tant l'una com l'altra, són un treball social, i com a tal, la societat l'ha de reconèixer. Però no n'hi ha prou amb reconèixer-lo, deia Leonor Serrano, cal protegir-lo. Però, com?

Rosa Vidal amb la seva filla Mercè Otero al cotxet. Arxiu: Família Vidal Otero.

Simone Sellem, amb amigues, passeja la seva filla Sylviane Dahan pels carrers d'Alger, de 1947. Arxiu: Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample - Dones d'Enllaç.

Primer, l'Estat ha d'atorgar la categoria de professió al treball domèstic.

Segon, l'Estat ha de prohibir el treball de les dones gestants durant un any, període durant el qual serà indemnitzada amb un jornal igual al sou reconegut.

La tercera proposta de Leonor Serrano és aquesta: L'Estat crearà cases bressol i escoles de pàrvuls amb cantines que beneficiarà les criatures, les seves mares i, molt especialment, les germanes grans. La creació de serveis és condició prèvia per a trencar el cercle pervers de la submissió femenina.

Un dels pocs serveis que l'Ajuntament de la ciutat havia creat per a les dones, havien estat les cantines escolars, a instàncies d'una altra mestra, Celestina Vigneaux, i la Casa Municipal de Lactància i Maternologia.

Per tal de pal·liar les elevades taxes de mortalitat infantil i femenina per efecte del part o postpart, l'Ajuntament de Barcelona va crear, el 1903, la Casa de Lactància, un centre de lactància artificial i un dispensari de tocologia i puericultura. El centre disposava d'una estufa esterilitzadora de llet, per a la lactància artificial, i

Primera dona que parí a la Casa Municipal de Lactància i Maternologia al nou edifici, tot just estrenat, de la Gran Via, 1914. Autor: Ballell. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

aquell any va distribuir 24.000 litres de llet entre les 537 criatures inscrites. Per tal de millorar l'assistència a les dones en el moment del part, l'Ajuntament creà, el 1912, el cos de llevadores, del qual en formaven part 20 llevadores numeràries i 20 supernumeràries, que atendien els parts a tots els barris de la ciutat. La demanda de serveis va ser tal que l'antic centre es quedà petit i el 1913, amb l'objectiu de millorar els serveis d'atenció a les dones i criatures, s'inaugurà un edifici, dissenyat pels arquitectes Antoni de Falguera i Pere Falqués, a la Gran Via, 475.

La Casa Municipal de Lactància ofería diversos serveis i, el darrer mig any de 1914, va atendre 10.161 visites de puericultura, 3.922 de pediatria, 3.191 de laboratori, 8.396 de tocoginecologia i 897 parts.

A més de les llevadores i infermeres, des de 1914, una metgessa formà part de l'equip de la Casa Municipal de Lactància, Encarnación Tuca Nassarre, primer com a supernumerària, és a

dir, sense cobrar; i el 1917 ja va formar part del cos mèdic municipal. Des de 1921, va ser metgessa numerària de la Casa de Lactància, secció de puericultura, i posteriorment va exercir com a tocoginecòloga i pediatra a l'Hospital Clínic de la facultat de Medicina de Barcelona. Durant molts anys, les dones van reclamar el dret a la baixa per maternitat i l'assistència mèdica gratuïta. Però, no va ser fins l'any 1923 que es creà el subsidi de maternitat que atorgava una aportació en metàl·lic de 50 pessetes, però només a "cada mujer asalariada por cada parto". L'assistència en el moment del part, per a la majoria de dones, estava a càrrec d'una llevadora i, gairebé sempre, el part, fins gairebé els anys seixanta del segle passat, es realitzava a casa. La pràctica en l'actualitat ha canviat i en la majoria dels casos el part es realitza als hospitals.

Durant la Segona República, el govern català va reconèixer el dret a l'avortament lliure i gratuït, aprovat el 1936, el mateix any que l'aixecament militar del general Franco contra el

govern elegit democràticament, desencadenava una guerra civil que duraria tres anys.

El conflicte bèl·lic trastocà el ritme quotidià de la ciutat i dificultà la realització de les activitats de la vida quotidiana. Entre d'altres mancances, aconseguir menjar no sempre era fàcil. Conscient d'aquesta problemàtica, una de les primeres regidores de l'Ajuntament de Barcelona, Dolors Piera i Llobera –veïna de l'Eixample, concretament del carrer Provença, 267–, en ser nomenada regidora de la Comissió d'Assistència Social, el 1937, donà prioritat a l'obertura de menjadors per a criatures, amb l'objectiu de facilitar la vida quotidiana de les dones que massivament s'havien incorporat al treball remunerat a causa de la Guerra Civil. Dolors Piera també va participar en les sessions plenàries de l'Ajuntament, on es reglamentava l'aplicació de la Llei de municipalització de la propietat urbana, llei que posava límit a l'especulació urbana i considerava l'habitatge un dret.

El 4 d'agost de 1939, el nou règim franquista, va establir el control de preus de tots els arti-

cles de primera necessitat. Qualsevol operació de compravenda de productes que no respectés el preu fixat era il·legal. Pa, peix, carn, hortalisses, llegums, llet, ous, i un llarg etcètera de productes de primera necessitat, així com també medicines, roba, calçat, sabó,... Tot restava sota control de l'Estat.

Es fixaven les racions individuals dels articles sotmesos a racionament per a un home adult i, des d'aquest paràmetre, se n'assignava un 80% a les dones i un 60% a les criatures. A les persones grans els corresponia la mateixa ració que a les dones. El control es feia a través de la "tarjeta de abastecimiento", que va subsistir fins al 1952. Ni la quantitat ni la regularitat en l'arribada dels aliments des de la Comisaria General de Abastecimientos y Transportes a les botigues, cobrien les necessitats alimentàries bàsiques de la població. A les portes de les botigues, cues i més cues per aconseguir les racions quan n'arribaven. Tret d'aquells moments, les prestatgeries de les botigues, buides.

I, amb el control, el descontrol de l'acaparament, l'especulació, l'estraperlo, a gran, petita o mitjana escala. Les dones, cada vegada duïen faldilles més amples. Als trens, moltes dones grans i, dessota les faldilles, un món, un petit món de productes de primera necessitat que havien comprat a les rodalies de Barcelona i, fins i tot, més lluny. El viatge s'iniciava quan s'havien aconseguit diners per comprar. Durant el viatge de tornada, i abans d'arribar a la ciutat, els productes es llençaven per la finestra i els recollia una altra persona amb qui s'havia pactat abans. No sempre era possible tenir un contacte. En aquest cas, es confiava en passar desapercebuda durant els controls que hi havia a l'estació. El risc, perdre-ho tot.

Una economia circulava més enllà l'economia oficial. La permuta de mercaderies era la pràctica. Tabac per ous, ous per pa, pa per llet.... En les economies familiars, criatures petites o per-

Mercedes i les seves quatre filles durant la Guerra Civil. La més petita és la Manuela que anomenem *Mère Courage*. L'home de la imatge, sobreposat, havia mort. A la reraguarda, les dones van fer possible el dia a dia. Arxiu: Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample - Dones d'Enllaç.

sones malaltes complicaven encara més la difícil subsistència quotidiana. En aquests casos, una estratègia de supervivència: els adults en bon estat físic, mengen menys i, les dones, encara menys.

Menjar resultava difícil. La despesa destinada a l'alimentació pujava i pujava any rere any a remolc de l'increment del preu de les subsistències. De 1940 a 1949, la despesa alimentària s'havia incrementat més d'un 150%.

Una família obrera destinava, aproximadament, el 70% dels seus ingressos a l'alimentació, a principis dels anys cinquanta. La gana era una experiència compartida per amplis sectors de la població.

La carn era tan escassa que a la festa de Sant Medir del barri de Gràcia, la tradicional desfilada de carruatges tirats per cavalls, va ser substituïda, aquell 1950, per bicicletes que duïen al manillar una representació de cavalls de cartó pedra. El blat s'importava i arribava en vaixell al port de Barcelona, i restava sota control de la Comisión de Abastos, que el redistribuïa; però la qualitat del pa que arribava a les cases no era de primera categoria.

El cost de la vida el 1950, s'incrementà un 20% respecte l'any anterior i el 1951, l'increment va ser de tal magnitud que les economies familiars perillaven. No és estrany, doncs, que en aquell context, esclatés la vaga de tramvies, malgrat la repressió, malgrat la por. No era la primera vegada que s'ocupaven carrers. Els motius de les protestes estaven relacionats amb les subsistències, ja fos pel racionament o per les requisites de productes.

En la conflictivitat dels anys quaranta, les dones hi van tenir un protagonisme destacat, el qual es manifestà amb penjades de paelles i setrills als balcons, davant la manca absoluta d'oli a les botigues.

Segons que Temma Kaplan (1999:94) explica, entre les dones d'una mateixa classe i un mateix barri, sorgeix un sentit de comunitat a partir de les rutines compartides. Quan es produeix un desordre, que posa en perill les rutines quotidianes, les dones se senten legítimes per a actuar. Així, davant problemes relatius a la vida quotidiana, com la falta d'aliments, aigua, l'encariment del preu del transport o del lloguer, moltes dones dels barris s'apleguen per tractar de resoldre aquestes qüestions.

Malgrat la repressió, malgrat la por, sentiment comú a l'època, algunes dones dels barris del Districte, van deixar sentir la seva oposició a la precarietat de les condicions de la vida quotidiana durant el franquisme. Un dels molts episodis que encara resten molt desconeguts, va ser la vaga de setrills. Davant la manca d'oli, imprescindible per a la preparació dels aliments en la tradició culinària catalana, el 1946, setrills i més setrills es pengen als balcons i portes de les cases per posar de manifest el malestar. L'endemà, el Ministerio de Industria y Comercio, feia pública una nota adreçada a l'opinió pública per evitar que "la opinión sensata y de buena fe se desorienta y pueda convertirse en instrumento de rumores y comentarios mal intencionados." El govern justificava la manca d'oli per la mala collita (*La Vanguardia*, 14 de juliol de 1946). Però, el malestar venia de lluny. A la manca d'oli, s'havia sumat que el consell de ministres havia acordat exportar oli d'oliva a canvi d'importar oli refinat de soja procedent dels Estats Units, decisió que indignà la població. El govern exportava l'oli d'oliva que la població necessitava per al seu consum bàsic. I, nova nota esclaridora: "El Gobierno sale al paso de la falsa y absurda campaña sobre el supuesto propósito de exportar aceite y cereales, campaña extranjera lanzada contra nuestro país. Rumores, campañas extranjeras, comentarios mal intencionados." Sigui com sigui, la precarietat de les condicions de vida

La Carme prepara el sopar amb un llum d'oli aprop, ja que hi havia restriccions, any 1955. Ara, la Carme, té 82 anys i viu a l'Eixample amb la seva mare, Isabel Fuentes, de 106 anys i la família de la seva néta, Isabel Giralt. Arxiu: Família Giralt.

era evident i el govern franquista no podia fer veure que no passava res. Semblantment, en to de declaració, manifestava: "El Gobierno ha acordado dictar cuantas medidas sean necesarias para producir el abaratamiento de la vida." (*La Vanguardia*, 6 de juliol de 1946) Amb tot, però, no es feia pública la concreció de les mesures.

Aquest és, només, un dels exemples. Paral·lelament, i en tant que treballadores assalariades, moltes dones de les classes populars, també van prendre part activa en conflictes laborals. Els motius: augment del nivell de productivitat, pèssimes condicions de treball, exigència de millora del racionament i petició d'augment de salaris, tal i com veurem més endavant.

Tal i com explica Carme Clara Parramon (2008:120), un dels trets bàsics que definien la dictadura franquista era el marcat caràcter sexual que tingué la confiscació dels drets polítics i socials en què s'assentà el nou règim: "La confiscació dels drets civils, socials i individuals de les dones –continua citant l'autora- incre-

mentava el pes dictatorial del nou règim sobre la població femenina."

A la manca d'aliments, s'hi afegien les restriccions elèctriques que dificultaven la realització de les activitats quotidianes. El règim franquista, donà prioritat al proveïment energètic industrial, tot i que no sempre s'aconseguia. Les empreses grans disposaven de plantes elèctriques, però les restriccions en el subministrament, feia que, periòdicament, la producció industrial s'aturés. Especialment durs eren els anys de sequera, ja que la producció elèctrica era, fonamentalment, hidroelèctrica. El règim, convertí la sequera en una mena d'opositor polític que posava dificultats als plans de desenvolupament econòmic. En segon terme quedava, com ja havíem dit, l'abastiment per a usos domèstics. El llum d'oli que veiem a la cuina de la Carme, el 1955, era un element imprescindible per a continuar preparant el sopar, cas que es tallés la llum.

Les cuines han estat i són el motor, el cor, de l'organització del treball domèstic, imprescindible per a la subsistència de la humanitat. Dins la

Montse Viles amb els seus parents a la cuina d'una casa de Bellvís, Lleida, preparant la carn el dia de la matança del porc. Arxiu: Montse Viles.)

diversitat d'activitats que conformen el treball domèstic, la preparació dels aliments és el que requereix més dedicació, més hores. Comprar, netejar, cuinar, conservar,... La cuina és un espai que ha sofert diverses transformacions.

Tal com podem veure a la imatge de la Montse Viles a Bellvís (Lleida) el dia de la matança del porc, una cuina típica de les zones rurals, la cuina era un espai central i aglutinador de diverses activitats que, des de la revolució industrial, es relegà a un cul de sac i s'empetití. La pèrdua de centralitat i la reducció de les mides que comportà feia que només una persona hi pogues treballar aïllada de la resta de components del col·lectiu familiar. L'espai físic de la cuina, hi té molt a veure amb el valor que cada societat atorga al treball domèstic. Si a les societats preindustrials s'atorgava valor al treball domèstic i es dotava de centralitat a la cuina, la societat industrialitzada i urbana, relegà el treball domèstic als marges i l'invisibilitzà. L'espai no és neutre, l'espai trasllueix ideologia, i està carregat de valor simbòlic.

Al voltant de la cuina s'ha generat una cultura que, generació rere generació, s'ha transmès entre les dones.

En paraules de Luce Girad (1999:159-160): "Las prácticas culinarias se sitúan en el nivel más elemental de la vida cotidiana, en el nivel más necesario y más menospreciado... Al mismo tiempo, se juzga este trabajo como monótono y repetitivo, desprovisto de inteligencia e imaginación; se lo mantiene fuera del campo del conocimiento... Sin embargo,... casi siempre son mujeres las que están a cargo de la cocina, sea por sus propias necesidades, sea para alimentar a los miembros de la familia y sus invitados ocasionales.

En cada caso, *hacer-la-comida* es el sostén de una práctica elemental, humilde, obstinada, repetida en el tiempo y en el espacio, arraigada en el tejido de las relaciones con los otros y consigo misma, marcada por la "novela familiar" y la historia de cada una, solidaria tanto con los recuerdos de infancia como con los ritmos y las estaciones.

En estos tiempos cuando el empleo que tenemos o buscamos en vano a menudo no es más que aquello que proporciona una identidad social, cuando para tanta gente nada subsiste al final del día no el desgaste amargo de tantas horas grises, la preparación de una comida proporciona esa rara felicidad de producir uno mismo cualquier cosa, de labrar un fragmento

La Carme Sampedro a la cuina de casa seva. Autor: Jordi Giralt. Arxiu: Família Giralt Sampedro.

de lo real, de conocer las alegrías de una miniaturización demiúrgico, al asegurarse el reconocimiento de quienes la consumirán por medio de inocentes y agradables seducciones. Este trabajo culinario que se supone sin misterio ni grandeza, se despliega en un complejo montaje de cosas que hacer, de acuerdo con una secuencia cronológica predeterminada: prever, organizar y proveerse; preparar y servir, levantar la mesa, guardar y limpiar.”

Pràctica cultural que s'inculca a les nenes des de petites, conjuntament amb altres habilitats, com ara la de tenir cura dels altres. Mitjançant el joc s'han ensinistrat les nenes en aquestes activitats, en aquestes habilitats.

Dues fotografies ens il·lustren el que volem dir. A la primera, Isabel i Rosa Maria Giralt, germanes, i la cosina Eva Giralt, juguen a nines. La

Les germanes Isabel i Rosa Maria Giralt, amb la cosina Eva Giralt, el dia de Reis de 1963. S'aprèn tot jugant. Autor: Jordi Giralt. Arxiu: Família Giralt.

imatge va ser agafada al barri de la Salut, al carrer Millán González, el dia de Reis de 1963. Els regals van consistir en vestits d'infermera, fets per la mare de la Isabel i la Rosa, i les nines. L'aprenentatge del tenir cura, anys a venir, va ser portat a la pràctica en ser substituïdes les nines, per criatures pròpies o alienes.

Molt diferent és el joc que practiquen els nens de la imatge següent. Ells juguen a encistellar la bola. Ella, Esperança Buñuel Puig, mira la càmera. Intuïm que aquesta joguina no era per a ella.

A tota la cultura desenvolupada al voltant del cuinar i a les feines de tenir cura, una tradició que ha estat històricament en mans de dones, cal afegir-hi la cultura que girava al voltant de cosir i sargir, una llarga, llarguíssima tradició, tant en l'àmbit domèstic com en l'àmbit remunerat.

Esperança Buñuel Puig al pati de casa seva al carrer Borrell: “Els nens jugaven i jo mirava”. 1954. Autor: Manel Montoliu. Arxiu: Esperança Buñuel Puig.

Les diverses activitats que comporten les feines domèstiques, si es fan per al consum familiar, no tenen remuneració; en canvi, si es fan per altri, sí, i socialment se les considera una feina. Per tant, la dicotomia no s'estableix en virtut de les característiques de la feina i de qui la fa, sinó de qui la rep.

A l'espai domèstic, també hi ha espai per al recés, per gaudir, pel joc. Una imatge ens ho il·lustra: la de la Isabel jugant als escacs amb el seu marit al pati de casa.

Les feines de tenir cura no queden circumscrites única i exclusivament a l'espai domèstic. Una part de les activitats es realitzen a carrers

i places. Portar les criatures a passejar, al parc i gronxar-les. Aquí podem veure la Dolors Solanas Reig i la seva filla Mercè Carreras Solanas al gronxador de la plaça de Tetuan, el 1965; portar-les a passejar a la plaça de Catalunya i donar-los el berenar, amb els expectants coloms a l'aguait.

Una altra de les activitats, que requereix transitar per llocs més enllà de l'espai domèstic, és l'adquisició de queviures. Botigues i mercats es converteixen en punts de trobada de dones. Des d'aquells mercats que a l'Alta Edat Mitjana havien sorgit a les cruïlles dels camins, fins a la segona meitat del segle XIX, quan els mercats construïts a Barcelona destacaren en la geogra-

La iaia Isa amb la seva mare, Ana Alajarin, al pati, cosint a sota la figuera. Barcelona, estiu del 1953.

Dolors Solanas Reig i Mercè Carreras Solanas a la plaça de Tetuan, 1965. Arxiu: Mercè Carreras Solanas.

fia urbana, els mercats (de la Concepció, de Sant Antoni, del Ninot,...) han acollit generacions de dones que, des d'una banda o altra del taulell, han vetllat per la subsistència quotidiana. Unes, adquirint els productes alimentaris, les altres, venent-los. Aquestes darreres, sovint eren pageses que vivien als afores de Barcelona i que comercialitzaven els productes de l'explotació agrícola familiar: cada matí, ben d'hora, muntaven la parada per vendre'ls. Amb la progressiva disminució de les hortes properes a ciutat, les pageses van anar desapareixent i les fruites i verdures van començar a arribar de poblacions més llunyanes.

Teresa Pàmies, veïna i compradora habitual del mercat del Ninot, escrivia: "El repertori de les peixateres, carnisseres, floristes i marmaneres dels mercats barcelonins és tan divers i virolat com el talent d'escollir l'apel·latiu més adient a cada compradora o comprador... A la velleta que baixa al mercat a comprar la rondanxa de lluç per al seu brou del migdia, la peixatera la tractarà de "nena" i ella no s'ho prendrà com un sarcasme ni com una impertinència perquè en coneix i n'accepta el joc o el ritual. Si a la lletja li diuen "preciosa" no pensarà que en fan befa, i si a la trista o malhumorada la titllen de "glòria" rebrà una mica de l'optimisme que irradia l'adjectiu. No hi ha incongruència entre la floreta i la destinatària. Hi ha una lògica interna derivada de la tradició i del tarannà específic de la gent que dóna vida als mercats de Barcelona." (dins *Barcelldones*, 1999:93-94)

En l'actualitat, segons ha estudiat Cristina Carrasco i Mònica Serrano (2007:54), les dones hi dediquen a les feines domèstiques 4,40 hores diàries i els homes 1,56 hores de mitjana, a Catalunya. Paral·lelament, les dones dediquen al treball de mercat 2,07 hores i els homes, 3,52. Amb tot, el que cal posar de relleu, segons les autores, és que les dones tre-

La iaia Isa jugant als escacs amb el seu marit al pati de casa. Arxiu: Família Giralt.

Berenar a la plaça de Catalunya, 1960. Autor: Postius. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Compradores i venedora en una parada d'ous del mercat del Ninot. Arxiu: Àngels Gràcia.

ballen una hora més diària que els homes si sumem les dues activitats. Elles hi dediquen 6,47 hores, i ells 5,48.

De la importància d'aquestes feines en la vida col·lectiva, ens en dóna idea el resultat de l'estudi de les autores abans esmentades. La feina al mercat de la població catalana l'any 2001, va ser de 6.245,85 milions d'hores anuals. En canvi, el temps destinat a les tasques domèstiques i

familiars va ser de 7.013,2 milions d'hores anuals. És a dir, un 47,1% correspon a les hores de feina destinades al mercat i un 52,9% a la domèstica. Així doncs, al segle XXI, la societat catalana destina més hores a les feines domèstiques que a les que tenen com a finalitat el mercat. Les autores han posat de relleu allò que ja s'intuïa: la importància social de les tasques domèstiques i familiars realitzades, encara a hores d'ara, majoritàriament per dones.

Treball remunerat

La situació de les dones en el mercat laboral al segle XXI viu immersa en un món de paradoxes, contrastos i contradiccions, segons paraules de Margaret Maruani (2000:9). Les antigues formes de desigualtat professional —diferències salarials, diferències en les carreres professionals, segregacions horitzontals i verticals— perviuen en el temps. Les professions considerades femenines —segons la mateixa autora— són professions que enalteixen la feminitat a qualitat professional. Les dones i els homes no es distribueixen igual en els diversos sectors de l'economia. Hi ha una feminització de les professions a les quals els correspon una desigualtat retributiva.

Una de les feines més feminitzades des de principis de segle XX, va ser el servei domèstic. Dèiem, en el primer capítol, que l'estratègia desenvolupada per moltes dones, per tal de subsistir en els primers temps, quan tot just arribaven del camp a la ciutat, va ser incorporar-se a les feines domèstiques remunerades, és a dir, "servir". També va ser una de les poques alternatives que la societat oferia a les dones urbanes amb pocs recursos.

La professionalització de les feines domèstiques requeria però, tot un conjunt de sabers, sabers que es transmetien de generació en generació, d'unes dones a les altres. Dosinda Fernández explicava: "Després que passés un

temps amb la meva tia", pont, nexa d'unió entre el camp i la ciutat; mitjanceres entre l'entorn conegut, familiar, i la ciutat, "la meva tia em va guiar en el descobriment de totes les novetats: llum elèctric, aigua corrent, lavabos... i m'ensenyà a netejar, vestir i tot un munt d'activitats relacionades amb la subsistència quotidiana, vaig anar a "servir" a la casa del Dr. Narro."

"Servir", en alguns casos, es convertí en una experiència que, per a algunes dones va ser positiva. La mateixa Dosinda en va deixar constància: "Quan el doctor Narro arribava a casa després de les visites a l'hospital, se sentava amb mi a la cuina i m'ensenyava a llegir i a escriure. Això em va permetre comprendre les notícies dels diaris". Amb tot, però, no sempre les experiències en aquestes feines van ser tan positives.

La feina domèstica, fora de tota reglamentació i control, era la que rebia les remuneracions més baixes i no comportava cap reconeixement ni prestació social. A hores d'ara, les relacions laborals que s'estableixen en aquest sector, continuen estant, en la majoria de casos, fora del mercat laboral reglamentat.

Cuinar, pràctica cultural majoritàriament en mans de dones, es convertí en una altra professió. Aquest és el cas d'Antònia Julià Riera, que havia emigrat a Barcelona, des de la Batllòria, i es professionalitzà com a cuinera a cases particulars.

Rosa Salvador Balaguer, amb tretze anys, treballava de minyona en un domicili particular del barri de l'Eixample. Arxiu: Carme Benedicto.

Dides a la plaça de Catalunya, febrer de 1911. Autor: Frederic Ballell. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Una de les grans fàbriques instal·lades al Districte, era la fàbrica Batlló, inaugurada l'any 1870. El conjunt ocupava quatre illes de cases i les obres van ser dirigides pel mestre d'obres Pau Martorell, l'arquitecte Rafael Guastavino i l'enginyer Alexandre Mary. La fàbrica, destinada a la producció tèxtil, ocupava 2.400 operaris, el 1880, gran part dels quals eren dones. Malgrat ser una de les indústries tèxtils més importants de Catalunya, tancà les instal·lacions el 1890 i els propietaris traslladaren la producció a Sants.

El sector tèxtil va ser, també, un espai de dones. Ja fos a les fàbriques creades des del primer terç del segle XIX a Barcelona, ja fos a tallers, com a modistes, broadores i autores de filigranes com les que veiem a la imatge.

De ben petites, a casa o a les escoles públiques i privades, les nenes eren ensinistrades en l'art de tenir cura, de la neteja, de la transformació dels aliments, de la costura. A la fotografia adjunta, nenes del col·legi de la Divina Pastora aprenien a cosir. Cuidar, netejar,

La Margarida i la Montse treballant de cuineres a l'escola Joan Miró, 1990. Arxiu: Montse Viles.

Aprenent a cosir. Col·legi Divina Pastora, 1968. Arxiu: Mercè Carreras Solanas.

Sastreria taurina, 1964. Autor: Postius. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

cuinar, no eren habilitats congènites al sexe femení. Aconseguir aquestes habilitats era fruit de jocs i també de d'ensinistrament continuat, tant a casa com a les escoles.

Durant molts anys, l'ensenyament de les nenes quedà reduït al desenvolupament d'aquestes habilitats. L'educació femenina consistia, per a la majoria de la població, en un molt de cosir, planxar i brodar, i en un poc, o molt poc, de llegir i escriure. No va ser fins a la introducció d'innovacions pedagògiques a principis de segle XX, innovacions en les quals hi van tenir molt a veure les pedagogues de l'època, que el restrictiu camp de coneixements desenvolupat a les escoles, s'amplià amb la introducció de noves matèries i nous sistemes pedagògics.

L'Ajuntament de Barcelona va crear, durant els primers anys del segle XX, alguns centres d'ensenyament específics per a dones, com ara les Escoles Municipals de Tall o l'Escola Municipal d'Oficis de la Dona. L'oferta formativa, però, va ser poc innovadora i quedà restringida a activitats relacionades amb el sector tèxtil i la preparació i transformació dels aliments. Els objectius eren: preparar "bones mestresses de sa casa" i millorar la capacitat de les dones que treballaven en aquests sectors.

L'escola estava situada a la Ronda de Sant Antoni 19, i anys després, passà a dir-se Escola Lluïsa Cura.

La mare de Carme Rincon fent de mestra, a l'escola Frederic Mistral, carrer Escoles Pies, curs 1969-1970. Arxiu: Família Rincon.

L'Ajuntament de Barcelona va reorganitzar l'ensenyament de les dones d'adultes, tot i que amb cert retard respecte d'iniciatives privades, i el 1918, va oferir un nou pla de formació amb la creació de les escoles comercials d'adultes, per donar resposta a la demanda de nous llocs de treball a despatxos, botigues i magatzems, professions que progressivament s'anaren feminitzant.

En termes generals, la desigual formació de les nenes respecte dels nens era un handicap quan s'incorporaven al mercat laboral. La deficient o nul·la formació professional feia que només poguessin accedir als llocs amb menys qualificació professional i, per tant, pitjor remunerats.

Des de mitjans del segle XIX, des de diversos sectors es reclamà el dret de les nenes, de les dones, a l'educació per tal de corregir aquestes desigualtats que tant les afectaria en el desenvolupament de les seves capacitats i de les seves condicions de vida.

Van ser les dones, les que de manera més punyent, exigiren el dret a la formació.

Dolors Aleu Riera, en la seva tesi doctoral *De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la mujer*, amb clara consciència de gènere, feia un repàs històric a la condició de la dona al llarg dels segles i refusava els principis científics del moment que pretenien demostrar la seva inferioritat física i intel·lectual, i acabava la seva exposició reivindicant el lliure accés de les dones a la instrucció.

Tres dies després que Dolors Aleu i Riera hagués llegit la seva tesi, Martina Castells obtenia el grau de doctora en medicina, amb el treball intítulat *Educación física, moral e intelectual que debe darse a la mujer para que contribuya en grado máximo a la perfección y la de la Humanidad*, que es troba inèdit a l'Archivo Histórico de la Universidad Central de Madrid (1). La doctoranda feia un recorregut històric per les condicions de discriminació que havien viscut les dones, valorava positivament el canvi de mentalitats que ja s'albirava en el nostre país, a remolc d'actituds més actives a escala internacional, i analitzava les relacions entre educació, perfecció i felicitat individual i col·lectiva.

No va ser l'atzar que va portar les primeres doctores de l'Estat espanyol a abordar el tema de l'educació de les dones. Recollien, analitzaven, reelaboraven i projectaven un grau més el debat, el clam, que des de feia alguns anys, havien posat de relleu coetànies seves, i que es perllongaria encara molts anys. El dret de les dones a la instrucció es convertí en el leitmotiv de les reivindicacions femenines del segle XIX, des de tesis doctorals a congressos, passant per articles a diaris i revistes, i van promoure un debat públic amb la clara voluntat, a partir de la seva presència i persistència, d'incidir en els mecanismes de creació d'opinió.

La Dolors i la Carme treballaven a l'oficina Mampel Asens, al carrer Consell de Cent, 221, any 1952. Fotografia: Lluís Tovar. Arxiu: Família Giralt

L'accés de les dones a l'educació va ser considerada una de les vies per acabar amb les condicions de marginalitat i submissió en què vivien la majoria d'elles, però, i sobretot tal i com manifestà Martina Castells, hi ha una correlació directa entre educació, perfecció i felicitat individual i col·lectiva, consideracions absolutament innovadores a l'època.

A la reivindicació del dret a l'educació hi corria en paral·lel la del dret a la professionalització i, en certes professions, hi va haver una clara oposició a permetre l'accés de les dones. Tal és el cas de l'advocacia. No va ser fins al 1927, que es va permetre a Maria Soterias col·legiar-se al Col·legi d'Advocats de Barcelona, pas previ per a la pràctica professional reconeguda.

Maria Soterias Mauri, veïna de la Gran Via, inicià els estudis de Dret amb setze anys i el seu expedient no és brillant, és brillantíssim. La carrera no va ser un passatemp, un entreteniment, per a una nena de casa bona. La seva filla, Maruxa Vilalta Soterias, des de Mèxic, ens ho confirma: "Sentia veritable passió pel que estudiava, li interessava profundament."

El 1927, quan va haver finalitzat la carrera, demanà certificació d'estudis per cursar el doc-

torat a Madrid i, paral·lelament, demanà l'ingrés al Col·legi d'advocats de Barcelona, tràmit imprescindible per exercir la professió.

Com va reaccionar el cos professional? Podríem dir que "ni chicha ni limoná". A la sessió de la Junta de Govern del Col·legi, celebrada el dia 30 de setembre, s'acceptà la seva incorporació i a les actes hi consta: "Se... incorporó a los aspirantes siguientes, una de los cuales es la primera señorita que ingresa en la corporación: Dª María Soterias y Mauri." Exercí la professió, i com a conseqüència de la Guerra Civil, s'exilià a Mèxic, on va morir el 1976.

Independentment de la formació, des dels inicis de la revolució industrial i de la consolidació de la societat capitalista, es reservaren amplis sectors de la producció per a les dones. Aquests sectors, van ser considerats menys valuosos i se'ls atorgà menys qualificació i menys valor econòmic, al marge de les habilitats i de la formació requerides.

La noció de qualificació professional té molt a veure amb el sexe de la treballadora o treballador. Al llarg de la història, la tipificació sexual de les categories professionals ha estat molt vinculada al control dels processos de formació i aprenentatge d'empreses o d'associacions d'homes i de l'exclusió de les dones (Mayordomo, 2004).

Peixateres al mercat del Ninot. Arxiu: Vocalia de dones de l'Eixample - Dones d'Enllaç.

Antònia Riba i Joan Puig als magatzems La Esperanza, del barri de Sant Antoni, 1953. Autor: Foto Film Carbo. Arxiu: Esperança Buñuel Puig.

El sistema de qualificacions professionals és una construcció cultural sexista que atorga més valor a habilitats atribuïdes als homes i menysté, menysvalora, les habilitats considerades femenines, el que comportarà diferències salarials.

Venedores de grans o petits magatzems, venedores de productes alimentaris i també, cada vegada més dones s'incorporaran, des de principis del segle XX, a la feina en oficines, com a mecanògrafes, taquimecanògrafes i administratives, en general.

Malgrat la incorporació de les dones a la feina remunerada, no van quedar exhimides de la responsabilitat de les feines domèstiques. En una societat que, pràcticament, no havia creat serveis per atendre les necessitats de les persones, les dones grans dels col·lectius familiars es van convertir en el suport imprescindible per a fer possible la compaginació del treball productiu amb la maternitat. Així ens ho explica Carmen Sampedro:

“Ens vàrem casar el maig del 53 i ens vàrem quedar a viure a casa dels meus pares (...). La casa era petita, 3 habitacions al barri de les Corts amb un pati i gallines al darrere. Allí vivíem la meva àvia, els meus pares i nosaltres. Els dissabtes ajudava a netejar la casa i també pagava una dona que rentava la roba. La meva mare tenia cura del menjar.

Ser a casa dels meus pares ens va anar bé. Va ser una temporada que recordo molt agradable, encara teníem temps per estudiar francès a la Berlitz, en sortir de la feina; el meu marit treballava com a comptable al Banc de Vizcaya i jo a una empresa de fotografia.

Les coses anaven força bé i, llavors, un parent meu, que sabia fer marroquineria i era un bon modelista, ens va engrescar per a muntar a mitges un taller de fer bosses.”

Tal i com dèiem abans, moltes dones es van incorporar al sector terciari. A la imatge, en

Gemma Ensensa, soprano, ven pa al forn del carrer Consell de Cent, 185. Arxiu: Gemma Ensensa.

Roser Maronas Illa, perfeccionant dibuixos pel gravat, a la seu de l'editorial Labor, on treballava, el 1953. Arxiu: Roser Maronas Illa.

A la imatge, en primer pla, Dolors Solas Reig, treballant a Pamias Hermanos, el 1958. Arxiu: Mercè Carreras Solanas.

Roser Maronas Illa amb Mercè Centelles i Roser Jordà, a l'editorial Labor, 1953. Arxiu: Roser Maronas Illa.

primer pla, Dolors Solas Reig, treballant a Pamias Hermanos, el 1958.

Gràcies a les imatges que ens ha facilitat la Roser Maronas Illa, recuperem una de les activitats, que al llarg de la història, han desenvolupat moltes dones. Ens referim a les feines editorials, un sector, com dèiem, que des de l'aparició de la impremta inventada per Guttenberg, han ocupat moltes dones.

Roser Maronas Illa entrà a treballar a l'editorial Labor, situada al carrer Provença, 88, de Barcelona, el 1951. Havia nascut el 1934. Tenia 17 anys, quan s'hi incorporà. Organitzà la secció de dibuix i restà a l'editorial Labor, fins el 1959.

A les fotografies, la vèiem amb d'altres companys i companyes de feina, com ara la Roser Jordà o la Mercè Centelles, encarregada de fer els mapes. Caps i subcaps, eren homes.

Anys després, no gaire lluny d'allà, la primera editorial feminista de l'Estat, LaSal, s'instal·lava en un xamfrà de l'Eixample, concretament, al carrer València cantonada amb Enric Granados, als baixos de la mateixa casa on havia viscut Caterina Albert. LaSal havia nascut a l'escalf de les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, celebrades al Paraninf de la Universitat de Barcelona, el 1976. Era una editorial creada per dones que publicava obres de dones, assaig, ficció, poesia contemporània i clàssica, amb l'ojec-

Mercè Centellas, encarregada de fer mapes, a l'editorial Labor. 1953. Arxiu: Roser Maronas Illa.

tiu de potenciar el debat sobre la condició de les dones, visualitzar la seva aportació intel·lectual i recuperar les obres d'autores clàssiques catalanes que les havien precedit.

Ja hem dit abans que, de la dedicació de les dones a l'àmbit editorial, n'hi ha una llarga trajectòria. Per tal d'aproximar-nos-hi, ho farem des d'un dia del mes d'agost de l'any 1497, quan a la ciutat de València apareixia publicada *Vita Christi*, d'Isabel de Villena. Era el primer text imprès escrit en català per una dona. Era, i és, el primer text profeminista de la història de la literatura catalana.

Feia poc més de cinquanta anys que Gutenberg havia inventat l'artilugi que permetia fer còpies i més còpies d'un text, d'una il·lustració, ... i feia set anys de la mort de la il·lustre

abadessa del convent de la Trinitat de València.

Així doncs, *Vita Christi*, el primer text català escrit per una dona, era editat per una altra dona, Aldonça de Montsoriu, abadessa del mateix convent de la Trinitat.

És el primer cas, dels que sabem fins ara en la història de la literatura catalana, en el qual la gestació i la publicació d'una obra està protagonitzada, exclusivament, per dones a l'època medieval.

Vita Christi, destinada a les religioses del convent de l'autora, ràpidament depassà els murs de la clausura i es convertí en una de les obres més apreciades de la darrerria del segle XV i primera part del XVI. Pocs anys després de la primera edició, en va aparèixer la segona el

1513, amb un gravat en fusta a la coberta que representava l'abadessa sor Isabel de Villena asseguda en una cadira en el moment de fer a mans, de transmetre la seva obra a una col·lega que la rep en presència de les altres monges. Bella imatge, de forma i de contingut, la qual representa Isabel de Villena. En el colofó d'aquesta edició, reapareix el nom d'Aldonça de Montsoriu en la seva funció d'editora.

Si ens fixéssim en allò que avui dia anomenem "expectatives de venda", diríem que l'èxit de l'obra va ser total, ja que el 1527 se'n va fer la primera edició a Barcelona, i el 1550 una segona, amb un tiratge de 500 exemplars els quals, comparats amb els 300 de l'edició barcelonina del *Tirant lo Blanc*, feta l'any 1497, ens fan qualificar *Vita Christi* de bestseller medieval.

L'estructura editorial en aquella època, no diferia gaire de l'actual. L'editora o editor era la persona que posava els diners i la impressora o impressor, qui posava els mitjans tècnics, és a dir, la maquinària i l'experiència professional. Si fa no fa, com ara en l'àmbit de les petites i mitjanes empreses editorials. Si fa no fa, com ara, les editores o editors medievals eren, sovint, llibreteres o llibreters, amb la diferència que en l'actualitat només són les grans editorials o distribuïdores les que posseïen llibreries pròpies. De l'existència d'impressores al nostre país ja n'hi ha indicis, tot just apareguda la impremta. Francisca López, vídua de Lope de la Roca, en tenia una a València des de l'any 1498. D'editores, ja n'hem citat una, sor Aldonça Montsoriu. I de llibreteres, entenent que a l'època medieval la llibreria i l'edició anaven sovint plegades, Jordi Rubió ens diu que "les dones no es mostraven esquives a col·locar els seus estalvis en llibreries", com va ser el cas "de la vídua de l'apotecari Antoni Llonch, que el 1517 invertí 100 lliures en una societat per tres anys amb el llibreter Mazan. No era un mer interès el que li oferien sinó la meitat dels guanys. Aquest cas –afirma– no és l'únic." (*Documentos para la his-*

toria de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553, pàgs. 882-883.)

Així doncs, Aldonça de Montsoriu, Francisca López i la vídua d'Antoni Llonch, de la qual en desconeixem el nom, no són una excepció. Amb elles s'inicià tota una nissaga de dones dedicades a l'edició, la impressió i la venda de llibres, en un flux de continuïtat que arribarà fins als nostres dies.

Seguint aquest fil de continuïtat, en citarem només algunes de les més destacades per saber què feien i com ho feien. Jerònima Gales, el 1557, publicava a València un llibre bellament editat i que ha estat considerat el model més perfecte i magnífic de la tipografia del segle XVI, i que no és altre que *Chronica o comentari del gloriosíssim rey En Iacme... feta e escrita per aquell en sa llengua natural*. En el colofó, però, Jerònima ja no s'anomenava Jerònima, sinó la "Biuda de Ioan Mey Flandro". I, Jerònima, va tornar a deixar de ser-ho, en casar-se amb Pedro de Huete. A partir de 1568, els seus llibres van aparèixer amb un peu d'impremta que al·ludia, només, al nou marit, fins que vers el 1580 o 1581, es convertí en la vídua de Huete.

Isabel Juan Vilagrassa, nom femení comú a la València del segle XVII, que s'escurçava amb el sonor Bejuan, publicava el 1675 una obra de caire religiós amb el peu d'impremta d'Isabel luan Vilagrassa. Poc temps després, la nostra impressora es va casar amb un calceter –persona que fa o ven mitges–, de nom Francisco Mestre, que segons ens diu Serrano Morales "era un hombre falto de pericia y de práctica en cuanto al comercio de librería se refiere." Això no va ser cap obstacle per a què a partir de 1677 Isabel luan Vilagrassa desaparegués del peu d'impremta, substituïda per Francisco Mestre, el calcer que no en tenia ni idea, fins que el 1709 Isabel Vilagrassa hi reapareix, en la seva condició de vídua.

No és que les impressores, editores o llibre-

res, tinguessin un especial interès a fer constar el seu estat. És, senzillament, que els costums convertits en Llei dels Usatges, compilats cap al 1150, dictaminaven que “cascona fembra sie emenada segons la valor de son marit e si marit non ha ni n'hach, segons la valor de son frare ho de son pare”. En aquest marc de referència en el qual tota dona ha de ser “emenada” (paraula medieval que en el llenguatge actual és esmenar i que segons el diccionari de la GEC vol dir millorar alguna cosa llevant-ne les imperfeccions, els defectes, els errors) pel valor d'un home fos marit, pare o germà, l'organització i la legislació gremial hi anirà a remolc.

En el *Llibre de Deliberacions* de 1676 hi podem llegir: “Si acás morrá algún Estamper collegiat del dit Collegi... sens fills, ni filles, en tal cas la víuda muller de dit defunt puga tenir y fer correr aquella lo temps estarà Viuda y ab lo nom del dit Collegiat.”

Queda doncs prohibit a les dones utilitzar el seu nom, han de figurar amb el nom del difunt marit. Continuem amb les *Deliberacions*. “Emperó si lo dit Collegiat morrá dexant algún fill o filla, en tal cas lo tal fill puga fer correr la dita Estampa sens empaig ni contradicció alguns fins a tant que tinga edat de vint anys, y cumplits aquells, no la puga tenir més sens llicencia dels Administrador (la qual obtindrà passantse Mestre)... E si será filla pugui tenir la dita Estampa fins a tant sia Casada, y no més avant.”

L'“empaig” per a les dones, apareixia amb el casori. Ho diu clarament la paraula *empatx*: “Obstacle, impediment”. Segona accepció: “indigestió”.

Fins a aquell moment, les úniques editores que podien mantenir la pervivència del seu nom en el colofó o peu d'impresma eren les dones sense home terrenal, és a dir, les monges. Ja ho

hem vist amb Aldonça de Montsoriu. Les altres, les dones adscrites a un home, arribaven a dirigir el negoci després d'uns quants fets luctuosos: la mort del pare, la del marit, la del germà.

Si parlem d'editar, prèviament haurem de parlar d'un altre ofici, el de l'escriptura, activitat creativa que moltes dones, al llarg del temps, han desenvolupat. El districte de l'Eixample, ha estat, és, espai de residència i de creació de moltes escriptores i, alhora, l'Eixample, ha estat protagonista, en alguns casos, en altres escenari, d'algunes de les obres de ficció o no ficció de les escriptores que hi resideixen o hi han residit.

Montserrat Roig situà gran part de la seva obra a l'Eixample, i focalitzà la mirada des de balcons i galeries, per retratar nissagues femenines. “Les illes de l'Eixample –escriu Montserrat Roig– mostraven, només en aparença és clar, un civilitzat sentit del que havia de ser l'entesa col·lectiva.” (*Barcelldones*, 1989, 185) Maria Barbal, parlà de l'emigració del camp a la ciutat, des d'una porteria de l'Eixample, a *Pedra de Tartera*. Teresa Pàmies recuperà la memòria històrica d'episodis col·lectius, des d'un pis a la vora del mercat del Ninot. Núria Pompeia, escriptora i il·lustradora, que durant un període fou regidora del districte de l'Eixample, escriu: “Vaig néixer en un pis de l'Esquerra de l'Eixample barceloní, coincidint, cronològicament amb l'adveniment de la República... L'especulació es va menjar, de primer, els jardins interiors de les illes de cases de l'Eixample... Els xamfrans oberts per accedir als jardins interiors es van tancar per construir-hi més cases de pisos i els interiors es van convertir en un mosaic de patis particulars.” (*Barcelldones*, 1989, pàg. 133)

Anna Murià, nascuda al carrer Diputació, i exiliada durant més de trenta anys a Mèxic, després de la Guerra Civil, escrivia: “Barcelona és per a mi una història que la ciutat es conta ella mateixa. La seva pròpia veu es parla amb els mots de les seves pròpies pedres. Un relat silenciós que

ella es va dient a l'interior dels seus sorolls reals i actuals.” (*Barcelldones*, 1989, pàg. 68)

Isabel-Clara Simó ens narra el seu itinerari sentimental per Barcelona, procedent del seu poble, Alcoi: “...El primer barri de què em vaig enamorar va ser el barri de Gràcia, després li va tocar el torn a Sant Andreu, i força més tard li va tocar al de l'Eixample, que crec que és un prodigi d'equilibri i de mesura.” (*Barcelldones*, 1989, pàg. 192)

De més lluny encara, Cristina Peri Rossi, havia travessat l'Atlàntic, des de l'Uruguai, cap a Barcelona: “Barcelona és una ciutat transvestida, no solament per l'habilitat que té a l'hora de combinar estils, o per la dolça unisexualitat, sinó també per la multiplicat d'estrats.” I, continua: “Només hi ha dues maneres de conèixer una ciutat: l'una és perdre-s'hi pels carrers com una viatgera sense rumb; l'altra és enamorar-se d'una persona que hi ha nascut i que ens guiarà.” (*Barcelldones*, 1989, pàg. 111)

I, des de l'Eixample, Maria Aurèlia Capmany,

regidora de l'Ajuntament de la ciutat, escrivia, entre d'altres, el seu *Feminisme a Catalunya*, llibre que posava al descobert l'aportació de les dones a la construcció de Catalunya, un llibre que es convertí en iniciàtic i que esperonà estudis posteriors. I Lidia Falcón, advocada, impulsora de la revista *Vindicación Feminista* i del *Partit Feminista*, publicava *Mujer y sociedad*, el 1969.

Maria Mercè Marçal, poeta, novel·lista, assagista, traductora, professora..., que trobà paraules pròpies per expressar des d'un cos de dona, experiències femenines, va viure en dos períodes de la seva vida a l'Eixample. El primer, a l'Esquerra de l'Eixample, coincidí amb la seva maternitat, és a dir, amb els primers anys de la seva filla Heura, instal·lades en un pis del carrer Muntaner, entre Diputació i la Gran Via. “De casa estant, sentíem tocar campanes i, estranyament, en plena nit, el cant d'un gall. Les finestres donaven a un pati interior enorme, d'aquests típics de l'Eixample, una gran part del qual, però, era ocupat per un pàrquing. M'agradava, així i tot” (*Barcelldones*, 1989).

Maria Mercè Marçal en una conferència. Arxiu: Fundació Maria Mercè Marçal.

Espai polític

Manifestació de dones a la Rambla contra els bombardejos, 1937. Autor: Pérez de Rozas. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Des de les darreries del segle XIX, i al llarg del segle XX, les dones han ampliat els estrets marges d'allò considerat polític.

Ja al segle XIX, moltes dones exigiren la fi de la guerra, com a mitjà per a resoldre conflictes col·lionals i divergències entre comunitats. La

ferma oposició de les dones a la crida a lleves, obligatòria per a les classes populars sense recursos, va comportar l'ocupació de carrers, l'impediment de la circulació de trens que s'enduïen els soldats —els seus fills i parents— a la guerra i d'altres accions directes i indirectes per impedir-ho.

Arran de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, les dones establiren xarxes internacionals per tal de fomentar un estat d'opinió antibel·licista, que aturés la mentalitat hegemònica a favor d'una intervenció militar. A Catalunya, es creà el Comitè Femení Pacifista de Catalunya, liderat per Carme Karr i difós a través de la revista *Feminal* que, com ja hem dit, tenia la seva redacció a l'Eixample. El Comitè Femení Pacifista de Catalunya estava vinculat a la xarxa internacional de comitès femenins pacifistes. Declaracions, entrevistes, manifestos, s'enviaren a les més altes instàncies polítiques de cada país per tal de qüestionar el model que ofería la guerra, una guerra que afectava el desenvolupament de la vida quotidiana, una guerra que suposava la mort de fills i filles, especialment de les classes populars que, amb tant d'esforç, havien arribat a l'edat adulta. Conflictes que elles, que la població en termes generals, no

havien creat, i als quals s'hi veien abocades. Conflictes que posaven en perill la pròpia vida i la de les persones de l'entorn. Expulsades dels espais polítics oficials, dels espais de poder, tampoc podien intervenir en la presa de decisions, però feien sentir la seva veu:

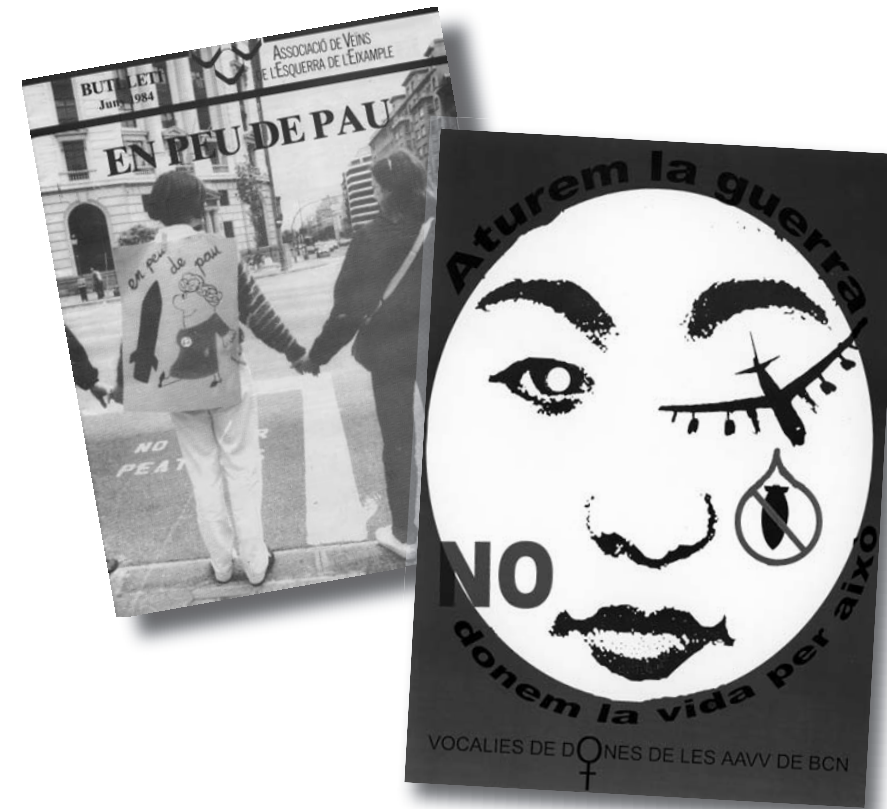
“¡Prou crims! ¡Prou carnatges! Que cessi al fi aquesta lluyta malehida, vergonya dels temps, en la que'ls homes han esborrat vint sigles de civilització, en la que la veu del representant de Deu sobre la terra es desohida y befada.” (*Feminal*, número 103, octubre del 1915, pàg. 16)

Acabada la Primera Guerra Mundial, María Landabru, escrivia a *La prensa*, diari de Nova York, el 4 de juny de 1919, aquestes paraules: “Los hombres nos recriminan nuestra pasividad durante la guerra. Nos acusan de una indiferencia punible. Creen y con razón, que debería nuestra exquisita sensibilidad tan decantada, haberse rebelado imperiosamente contra la horrible matanza de hijos, de novios, de hermanos.

—¿Dónde habéis estado metidas en estos cuatro años de horrores? —nos dice un publicista.
—En la cocina, señores. En la cocina hemos estado; en donde vuestra generosa hidalguía nos dio única jurisdicción. Nos hemos limitado a condimentar en la cocina el alimento para vuestros estómagos. ¿No era ésta la intervención que nos habíais otorado en vuestros designios? ¿No era ésta la intervención que nos habíais otorgado en vuestros designios? ¿No era éste todo el honor que nos conferíais? ¿Olvidáis que sólo nos habéis permitido el derecho de sufrir y no el de protestar?”

Arran d'un altre conflicte bèl·lic, la Guerra Civil, provocat per l'aixecament contra el govern republicà elegit democràticament, les dones, novament, sortiren al carrer per demanar la fi del conflicte i dels bombardejos. A diferència de guerres anteriors, les tropes franquistes

Estat en que van quedar els edificis de la Gran Via cantonada Balmes, arran del bombardeig, 29 de març de 1938. Autor: Pérez de Rozas. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

En el Butlletí de l'Associació de Veïns de l'Esquerra de l'Eixample, es feia explícit el rebuig a la guerra, juny de 1984.

Les Vocalies de Dones de les Associacions de Veïns de Barcelona, clamaven aturar la guerra i proclamaven “NO donem la vida per això”, amb motiu de la invasió d'Irak.)

bombardejaren ciutats i, de retruc, convertiren la població civil en objectiu militar. Barcelona va ser bombardejada en diverses ocasions, i les dones, màximes responsables de mantenir la vida quotidiana a la reraguarda, van ocupar carrers i places per demanar la fi dels bombardejos. A la imatge adjunta, veiem una manifestació de dones a la Rambla, l'any 1937. En una altra imatge, observem els efectes del bombardeig a la Gran Via cantonada Balmes, el 1938.

Amb motiu de conflictes bèl·lics més recents, carrers i places han estat ocupats per posar de manifest un no a la guerra, un “No donem la vida per això (la mort)”, en definitiva, un no a

la violència com a via per a resoldre conflictes. Les dones pels seus rols d'agent reproductiu, productiu i de gestió comunitària, tres activitats absolutament interrelacionades, han estat protagonistes en la història més immediata dels barris de la ciutat, i han contribuït a fer de l'espai urbà una ciutat habitable, un espai de relació. Les seves pràctiques col·lectives i la capacitat de mobilització han produït realitzacions concretes.

Mitjançant el desenvolupament d'experiències individuals i col·lectives han construït ciutat, han fet política i han posat al descobert conflictes de gènere.

Fer de l'espai urbà una ciutat habitable, crear espais de relació, va ser un dels objectius durant la postguerra. Carrers i places, trenquen el ritme quotidià de circulació, i en dies assenyalats, es convertiren en lloc de berenades infantils, dinars col·lectius. En l'organització de les xocolatades i dels àpats col·lectius les dones hi tingueren un protagonisme destacat. Les xocolatades o berenars anaven més enllà de l'estricta ingesta. Les xocolatades o berenars, suposaven la creació d'espais per a la sociabilitat, que permetien i potenciaven les trobades i els intercanvis. Aquestes trobades informals, contribuïen a crear relacions de veïnatge, xarxes de suport. Alhora, les trobades potenciaren el sentit de pertinença, el sentit de formar part d'una col·lectivitat, inscrita en un territori concret, el barri. Tot un món de relacions circulava més enllà dels espais oficials.

A l'ocupació efímera dels carrers, en dies assenyalats, seguí la reivindicació d'espais específics per a la relació col·lectiva. Si avui, la casa Golferichs, La Sedeta, són centres públics; si avui hi ha un centre esportiu a l'estació del Nord; si avui hi ha un parc a l'Escorxador i un altre a l'estació del Nord; si avui, a la coneguda “illa de la Fichet”, al barri del Fort Pienc, existeix l'illa de serveis, és gràcies a la insistència, a

Festa major del carrer Provença. Les germanes Roser i Montserrat Marona Illa amb amics. Aquell va ser el primer any que guadiren el carrer, 1943. Arxiu: Roser Maronas Illa.

la voluntat, a la tossuderia en la reivindicació, per tal d'aconseguir espais públics que facilitessin la trobada, el gaudi i la convivència. Els moviments veïnals, amb àmplia presència femenina, van reubicar els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític, tot reclamant el dret a la ciutat, i més recursos per a la vida col·lectiva. Alhora, van qüestionar l'ús que es feia dels diners públics, reorientant la despesa. Si eren diners públics, és a dir, aportats per la col·lectivitat, calia invertir-los en la creació d'espais col·lectius. S'exigia a les administracions canviar el model de ciutat i vetllar pels interessos dels diversos col·lectius que habitaven la ciutat, més enllà dels interessos estrictament econòmics i privats.

Aquesta ha estat una de les característiques del moviment de dones al llarg de la història més recent, la reorientació en l'assignació dels pressupostos públics, la demanda d'un accés més equitatiu als recursos.

El 1973, l'Ajuntament de Barcelona autoritzà l'enderroc de la casa Golferichs, edifici modernista, propietat de les monges Dominiques de la Presentació que l'havien venut a la constructora Núñez y Navarro. L'Associació de Veïns de Sant Antoni endegà una campanya, recolzada pel Col·legi d'Arquitectes i la premsa, per evitar el projecte d'enderrocar-la i construir-hi pisos. El mateix any, Núñez y Navarro s'apressà a destruir l'interior del xalet. Les protestes van

Parc sí, auditori, 1980. Arxiu: Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample - Dones d'Enllaç.

Preparant una paella per a una festa del barri de l'Esquerra de l'Eixample. Arxiu: Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample - Dones de l'Enllaç.

aturar l'enderroc i, finalment, l'Ajuntament adquirí la casa Golferichs per 84 milions de pessetes, l'any 1989. Com deia Huertas Claveria, setze anys de lluita havien "demostrat el coratge de l'obstinació" (Huertas Claveria, pàg. 81).

"Érem joves, d'això fa molts anys... l'Elisenda, la Dolors, la Trini i la Montse totes companyes de l'Associació de Veïns i Veïnes de l'Esquerra de l'Eixample. Plenes de il·lusió i de convenciment per canviar el món començant, per el nostre barri. L'associació de veïns, a primers dels anys vuitanta, lluitava per aconseguir que els terrenys del antic escorxador, és convertís en un parc, (en aquells anys el nostre barri gairebé no n'hi teníem cap de zona verda). La proposta de l'Ajuntament era, de fer-hi un auditori i els veïns només hi volíem parc. Aquesta fotografia n'és testimoni, com podeu veure es les nostres samarretes. Finalment ho vàrem aconseguir" Sylviane Dahan.

Un dels altres espais recuperats com a parc, ha estat el de l'Escorxador. El 1979, les antigues instal·lacions de l'escorxador van ser abandonades en la seva funció primigènia. En el solar d'aproximadament 5 hectàrees, veïnes i veïns reclamaven un parc i expressaven la seva voluntat de participar en el disseny. El Col·legi d'Arquitectes hi participà convocant un concurs d'idees, però, des de l'Ajuntament es convocà un altre concurs el 1981, i el guanyà l'equip on participava Beth Galí. Finalment, el 1983, el parc era inaugurat.

Els terrenys de les antigues cotxeres del carrer Borrell, entre Parlament i Campo Sagrado, l'Ajuntament de Barcelona pretenia cedir-los al Ministeri de l'Interior per a la construcció d'una comissaria. L'Associació de Veïns de Sant Antoni feia anys que reivindicava la creació d'equipaments en aquell solar i, el desembre de 1989, el projecte preveia un poliesportiu amb pàrquing i un centre cultural.

El veïnatge de Fort Pienc reclamava a l'Ajuntament instal·lacions esportives i equipaments a l'illa coneguda amb el nom "illa de la Fichet", ocupada per les instal·lacions d'una antiga fàbrica del mateix nom. Era el 1992 quan s'iniciava la campanya i, durant molts i molts anys, el pro-

Reivindicació dels terrenys de la fàbrica Myrurgia per al barri. Arxiu: Antonia Jover.

jecte d'equipaments s'anava endarrerint. El 1997 s'inauguraven dues piscines cobertes al poliesportiu de l'Estació del Nord i, no ha estat fins fa pocs anys, que s'han aconseguit altres equipaments per al barri, com ara una biblioteca, un centre cívic, el mercat, habitatges per a persones grans.

L'any 1996, veïnes i veïns i entitats del barri es varen mobilitzar en contra del projecte de construir una benzineria i un poliesportiu privat d'èlit als terrenys de l'antiga fàbrica de Myrurgia.

La reivindicació veïnal va quedar ben palesa en la demanda que el solar de Myrurgia es destinés a equipament públic, com ara, residència de gent gran, escola bressol i casal de joves.

L'antiga fàbrica Salvador Casacuberta, més coneguda per La Sedeta, a Pare Claret, que durant vuitanta anys havia estat instal·lada al barri, va plegar el 1977 i se'n començà l'ender-

roc. Destinada en un primer moment a equipaments, poc després, els propietaris aconseguiren el canvi de qualificació i projectaven fer-hi pisos. L'Associació de Veïns de la Sagrada Família reivindicà el solar per a la instal·lació d'equipaments. Trobades, festes reivindicatives, negociacions..., i finalment l'Ajuntament adquiria la fàbrica per 150 milions i hi instal·lava un centre educatiu, un centre cívic i una plaça.

Va ser a la recuperada Sedeta on el 1985, s'hi instal·là el precedent de l'actual CIRD, Centre de Recursos i Informacions per a les Dones, primer, com a centre de documentació i, des de 1993, amb el seu camp d'actuació ampliat. El CIRD, actualment situat al carrer de les Camèlies 36-38, té entre els seus objectius donar suport a l'associacionisme femení, vetllar per conservar la memòria històrica de les dones a través de l'arxiu i la biblioteca que, malauradament, va perdre part de les seves importants fons documentals en un incendi, quan encara estava a la Sedeta, però que, novament, vetlla per conservar i difondre fons documentals. Alhora, des del CIRD, es potencia la política de dones a l'Ajuntament, i es disposa tot un ampli ventall de recursos que ofereix a les associacions i a les dones en general. En total convivència amb el CIRD, també existeix a l'Eixample, el Punt d'atenció a les Dones, situat al carrer Mallorca, 425. La seva finalitat és donar resposta a les diferents demandes d'informació i assessorament, vinculades al coneixement dels recursos, a la participació, l'associacionisme femení; a donar respostes a situacions de discriminació a l'àmbit laboral, social, a la parella i/o a la unitat familiar; i especialment, a les problemàtiques de violència de gènere. Al PIAD, es combina l'atenció individualitzada amb el treball grupal i comunitari, col·laborant amb els grups de dones i amb el teixit associatiu per tal de contribuir a l'erradicació de les situacions de discriminació i violència, així com a fomentar els processos de presa de consciència i autonomia de les dones.

La voluntat de creació d'espais per a la sociabilitat intersexuals, corria en paral·lel a la demanda de creació d'espais propis per a dones, espais que volien potenciar l'expressió, el diàleg, el debat i la creació entre dones, espais que permetessin voluntats i desitjos propis.

Un d'aquests espais van ser les vocalies de dones de les associacions de veïns, concebudes com a espais de dones i entre dones. Les vocalies, segons explica Carme Clara Parramon (2008:127-129), van desenvolupar un ampli ventall de pràctiques femenines que anaven des de l'accés a la informació i els debats sobre la situació de les dones, fins a la lluita per les reivindicacions que se'n derivaven, l'intercanvi d'experiències sobre el coneixement del propi cos, la celebració d'activitats lúdiques o l'organització de serveis diversos estretament relacionats amb les vides femenines.

Reivindicació dels terrenys de la fàbrica Myrurgia per al barri. Arxiu: Antonia Jover.

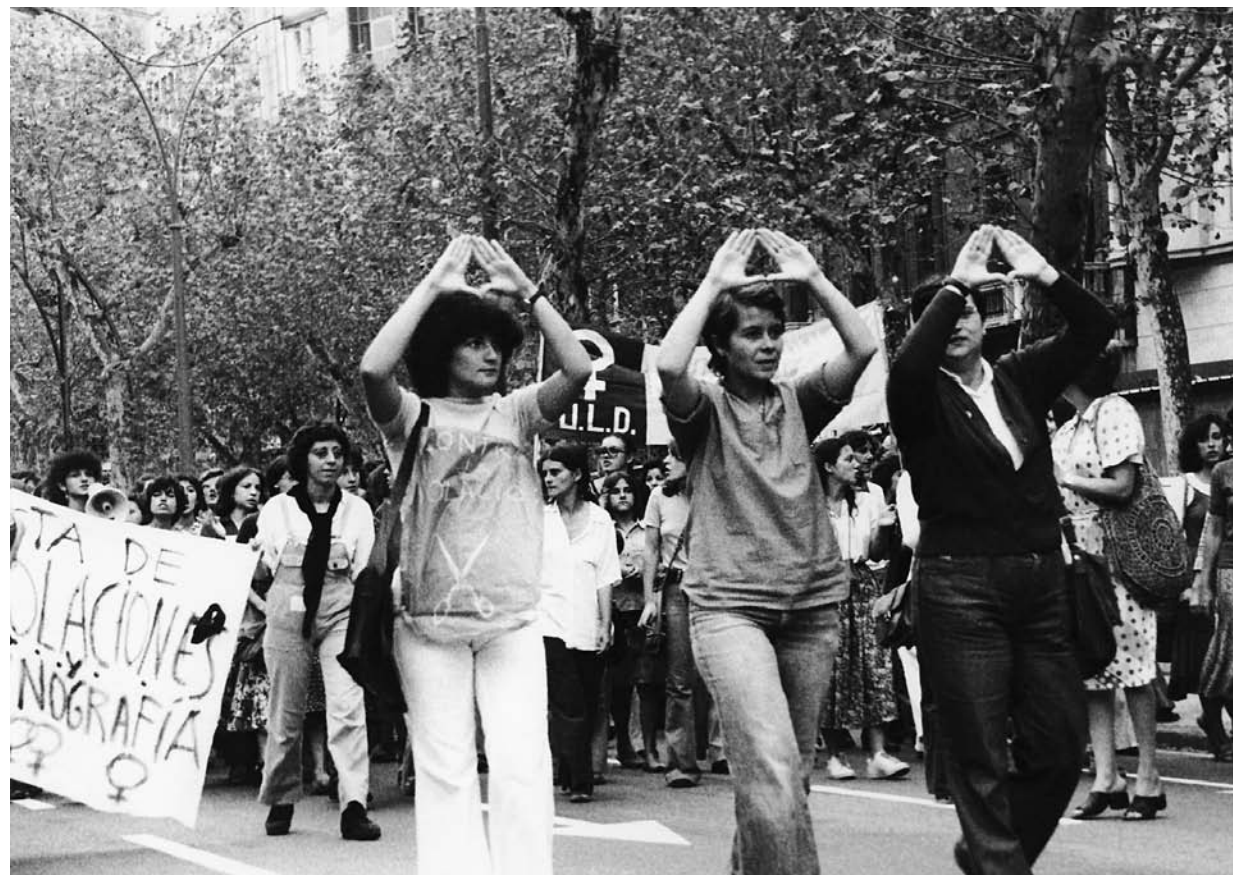

La Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de la Sagrada Família, "va ser creada, a principis de 1976 a iniciativa d'Amparo Moreno, a partir d'una xerrada sobre els drets de les dones. Poc després, ja vam ser unes dotze les que ens reuníem un cop a la setmana amb un triple objectiu: conscienciar les dones sobre la seva problemàtica específica (que s'adonessin que no tot era culpa de la "malasort", que moltes dones teníem els seus mateixos problemes...), millorar les seves condicions de vida i preparar les jornades que s'havien de celebrar aquell mateix any, al mes de maig", llegim a l'article "20 anys de feminisme a Catalunya", publicat al butlletí de l'Associació de Veïns de la Sagrada Família (número 35, maig-juny 1996). En molts altres barris del districte aparegueren vocalies de dones, sota l'aixopluc de les associacions de veïns.

La Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample posava en circulació el cartell d'una mestressa que, a manera de deessa, comptava amb múltiples mans que sostenien objectes diferents: una xeringa, una clau anglesa, una falç, una escombra, la cistella de la compra, el drap de la pols que li penjava de la butxaca, una safata amb una cafetera i una tassa, i una criatura que li estirava les faldilles. El dibuix es convertí en una mena d'icona en la qual moltes dones s'hi reconeixien, en fer visible la multiplicitat de tasques que desenvolupaven al llarg de la jornada. Tenir cura de la família, les feines domèstiques, la feina remunerada,... El text que actua com a marc de la il·lustració era: "Fuera la sobreexplotación de la mujer – Abajo la sociedad machista – Educación sin discriminaciones – No a la discriminación laboral – Por un puesto de trabajo seguro – Por una maternidad libremente decidida – Socialización de las tareas domésticas – Anulación leyes represivas y antifeministas – No al paro femenino", el qual recollia moltes de les consignes, moltes de les demandes, dels desitjos i de les aspiracions de les dones de l'any 1977, any en què va ser editat el cartell.

Manifestació feminista, on veiem, entre d'altres Gretel Amann. Arxiu Municipal del Districte de l'Eixample.

—Participació de la dona en la vida ciutadana, posant al seu abast tots els mitjans perquè s'hi incorpori, al mateix temps que es doni possibilitats d'ocupar llocs de responsabilitat a dones capacitades, injustament marginades per la seva condició de dones.”

A l'escalf de les Jornades Catalanes de les Dones, tot un conjunt de projectes es posaren en marxa.

Amb l'objectiu de donar continuïtat i visibilitat al debat propulsat per les Jornades Catalanes de la Dona, el Colectivo Feminista de Barcelona, un mes després de la celebració de les

Jornades, posà en circulació la revista *Vindicación Feminista*, dirigida per Carmen Alcalde, que tenia la seu al carrer Roger de Flor, 96. Immers en el conjunt del debat, la publicació creà la secció “Barrios” amb l'objectiu de “dar a conocer, lo más fielmente posible cuales son las condiciones en las que cientos y cientos de miles de mujeres viven en los barrios, bajo qué formas se manifiesta allí la opresión de la mujer, la realidad cotidiana, brutal o sutilmente discriminatoria” i també, “cuales han sido los esfuerzos, a veces individuales, los más colectivos, de tantas y tantas mujeres que han creado mil formas de enfrentarse a su condi-

ción social de ciudadanas de segunda, tercera o cuarta fila”, escribia Empar Pineda. (*Vindicación Feminista*, número 4, octubre del 1976.)

Les vocalies de dones de les associacions de veïns, a la dècada dels anys vuitanta, es coordinaren i actuaren plegades en temes d'abast nacional. Conjuntament amb la Comissió d'Avortament, exigien que aquest deixés de ser considerat un delictes i es respectés la voluntat de cada dona.

Encara, el maig de 1986, la Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample, la Vocalia de Dones de la Dreta de l'Eixample i les dones de l'Associació de Veïns de Sant Antoni, exigien un centre de planificació per al barri. Feia anys que el reivindicaven, lluitaven per aconseguir-ne un, ja que només existia el de l'Hospital Clínic, que cobria un àmbit provincial i, per tant, no podia donar abast a totes les demandes. D'altra banda, qualificava de “nyap” la Llei d'avortament que el limitava només a tres supòsits i insistien en la ja clàssica reivindicació de l'avortament lliure i gratuït amb capacitat decisòria per a la dona.

“Vocalies de Dones, espais de participació”, eslògan que plasma el que han estat les vocalies de dones. Arxiu: Vocalia de Dones de l'Esquerra de l'Eixample-Dones d'Enllaç.

La reivindicació del centre de planificació incloïa també informació sobre sexualitat i ampliava el marc de la sexualitat més enllà de l'estrictament reproductiva, “per poder gaudir lliurement del nostre cos, per a poder decidir si tenim o no fills, quants i quan”, és a dir, posaven al descobert el dret a una sexualitat lliure i plaent, així com una atenció específica, per prevenir i combatre les malalties que “ens afecten específicament”.

La reivindicació del gaudi lliure del propi cos, la reivindicació del dret a una sexualitat lliure, suposava un canvi de mentalitat important i un tomb radical en el discurs hegemònic que el franquisme i les jerarquies eclesiàstiques havien posat en circulació després d'acabada la Guerra Civil. La maternitat, per a la dictadura franquista, s'entenia com una obligació de les dones envers l'Estat. I, la sexualitat per a les dones, predicava també l'església, havia de tenir una única finalitat, la reproductiva. Tot i que en la dècada dels anys vuitanta, Franco ja havia desaparegut físicament, part de la seva ideologia continuava envaint imaginaris col·lectius i privats.

Vist amb una certa perspectiva, el 1985 apareixia l'article “Deu anys de Vocalia de Dones” al butlletí de l'Associació de Veïns de l'Esquerra de l'Eixample, signat per Helga Glahn. L'autora feia un repàs de com, un bon dia, trenta dones, sense saber molt bé qui les havia convocat, es van trobar. L'únic nexa en comú era que volien que s'arreglés tot allò. “Allò —en paraules de l'autora— volia dir tot, i en aquest tot es va filtrar.. la qüestió de la dona, el problema de la dona, l'opressió de la dona. I alhora que les altres consignes que ens apassionaven —amnistia, llibertat— no perdien la seva força, nosaltres ens vàrem adonar que el nostre propi problema, com a dones, anava molt més enllà i venia de molt més lluny. Un cert alegre entusiasme ens empenyí a plantejar també, al mateix

Concentració a Marsella de la Marxa Mundial, 2005. Arxiu: Antonia Jover.

temps i de sobte, així senzillament, les nostres pròpies reivindicacions, enmig de tantes i tan urgents exigències populars.

En primer lloc, hi havia entre nosaltres dones de grups polítics, partits, gestores, comissions. Preteníem establir un flux d'idees, aportant la nostra visió als problemes generals i reclamant una atenció cap als nostres.

En segon lloc, estava la pròpia Associació de Veïns, dins la qual érem una vocalia més, i algunes de nosaltres estàvem també, alhora, en altres vocalies: joventut, sanitat, organització...

I en tercer lloc, s'estava formant un corrent feminista a tot l'Estat, amb diferents tendències i ambicions, associacions de mestresses de casa, partit feminista, vocalies, coordinadores, i ens interessava prendre posició, no deixar d'estar a a tot arreu, assistir a les jornades convocades, assabentar-nos de tot, no perdre'ns ni un detall... Moltes vegades era impossible saber

si era pitjor el problema d'arrencar les hores necessàries a les nostres tasques particulars —feina, fills, estudis— o el de fer-nos sentir en aquells cercles dels quals fins aleshores havíem format part amb naturalitat, i a on, de cop i volta, érem considerades unes provocadores inoportunes, que venien a plantejar coses de les quals, semblava ser, ningú no n'havia sentit a parlar fins aquell moment.

I és que en un primer moment no teníem literatura, ni antecedents històrics, ni material amb el qual treballar. Però, ni la triple militància —política, veïnal, feminista— de moltes, afegida als problemes personals, quasi sempre greus, que patíem, ni la manca de diners i mitjans, ni la desconfiança dels qui ens envoltaven en totes aquelles activitats, varen impedir que féssim alguna cosa bona....

Sempre vaig tenir la impressió, quan s'aixecava alguna de nosaltres en una reunió composta

principalment per homes, per aportar quelcom que per a nosaltres tenia importància, que ens tenien por. Les nostres paraules queien com pedres a l'aigua estancada i amb freqüència desapareixien de la mateixa manera, només un lleu moviment en cercles concèntrics cada vegada més amples i desdibuixats, però la pedra desapareixia i els assistents restaven com si res haguessin vist o sentit." I acabà amb un: "Noies, no deixeu de tirar pedres."

La voluntat de crear espais propis, s'expandí també als grups de dones professionals, com ara el grup de dones del Col·legi d'Advocats. Continuà amb la creació d'espais de lleure, com ara bars, el primer va ser el bar laSal; editorials, la primera rebé el mateix nom que el

bar; centres d'estudis, la Casa de la Dona; espais culturals, com ara DONNA; i espais que acolliren diverses associacions de dones, com ara Ca la Dona, reivindicat durant anys i que, després de diverses localitzacions, actualment té la seva seu al carrer Casp, 38.

En la construcció de la nova societat democràtica, en la construcció d'Europa, les dones no han volgut quedar-hi al marge i contribueixen amb el seu activisme, amb les seves aportacions teòriques, a ampliar els estrictes marges d'allò que, fins al moment, es considerava política. Amb les seves intervencions, tant privades com col·lectives, han aconseguit situar a les agendes polítiques temes que, fins a aquell moment, havien quedat relegats a l'àmbit privat, i han aconseguit

Representants del Consell de Dones del Districte de l'Eixample, entre d'altres, Maria, Pilar, Carmen, Montse i Sylviane. Autora: Glòria Ortega. Arxiu: Dones d'Enllaç.

ampliar els drets humans i els drets civils. La reivindicació “el personal és polític”, en va ser un exemple, d'aquest ampliar els marges d'allò que fins aleshores es considerava polític.

En aquest ampliar els marges de “la cosa pública”, un dels temes que havia estat confinat a l'àmbit del privat era el de les relacions entre els sexes i, en concret, el tema de la violència exercida contra les dones. Des de fa molts anys, els grups de dones han desvetllat la magnitud d'aquesta anomenada “xacra social”; han anat fent emergir la magnitud i la diversitat de la violència exercida contra les dones, no com a un fet aïllat, anecdòtic, sinó com a un fet estructural de la societat en la qual vivim.

De manera continuada, des de fa més de trenta anys, teixint xarxes d'intercanvi d'informacions, de coneixements, de sabers, d'actuacions, els grups de dones han anat creant opinió, han cercat recursos, han forçat les institucions a incloure el dret a viure sense violència en les agendes polítiques i a crear serveis.

Ha estat en el districte de l'Eixample on les vocalies de dones, actuant en xarxa, han creat la Plataforma contra la violència, que Montserrat Vilà i Planas, vocal de la Vocalia de la Dona de l'Associació de Veïns de la Sagrada Família, ens explica:

“La Vocalia de la Dona de l'Associació de Veïns i Veïnes de la Sagrada Família havia estat pionera, els anys 70, de la lluita pels drets de les dones. Campanyes pel dret a l'avortament lliure i gratuït, per la salut sexual i reproductiva, contra la discriminació en els salaris i l'assetjament sexual, van ser capdavanteres, i dones com la Marina Comelles, amb més de vint-i-cinc anys a l'Associació lluitant pel barri, van ser la flama de la continuació.

Al 2000 de nou varem agafar empenta. Amb la Marina i la col·laboració de dones com la

Mariona Petit, que havien estat de les primeres, varem començar tot un cicle: xerrades sobre els drets laborals i socials de les dones, sobre la salut i sobre la violència cap a la dona, van ser el punt de partida del treball d'aquests darrers anys, posant de relleu que déu n'hi do el que havíem avançat però que tocava continuar la lluita, perquè encara faltava molt per arribar a la llibertat de viure en un món sense discriminacions i violència cap a les dones.

I com sabem que un barri sol no fa món, varem començar a fer xarxa. Arran del cas d'una dona violentada del barri de la Sagrada Família, ens varem adonar de la falta de recursos i de com n'estan de soles les dones quan pateixen maltractaments.

Amb la coordinació de les cinc vocalies de la dona dels barris de l'Eixample i amb el recolzament de dones de l'ajuntament del districte, com la Pepa Pérez Oliva i la Mari Fernández, que a més de treballar com a professionals van estar treballant com a companyes i fermes defensores de l'associacionisme, endegarem **un projecte per combatre la violència vers les dones**.

Hem après que no és tant fàcil com dir “a mi no em passaria”, “que l'abandoni...”, “que el denunciï”. De moment, hem après que totes aquestes solucions tan evidents no ho són en realitat, i que manca treballar les creences sobre la desigualtat de la dona, que és un procés llarg. En definitiva, una violència estructural que pot afectar i afecta a totes del dones en un àmbit o altre de la societat.

Vam encetar formació per a les voluntàries, per tal d'aprofundir en el tema; emmirallant-se en altres experiències com les companyes de Nou Barris d'Acció contra la violència domèstica; sensibilització als cinc barris amb un cicle específic sobre la violència vers les dones; projectes de prevenció entre la joventut; consoli-

Acte de la Plataforma contra la violència davant la Sagrada Família, 2002.
Arxiu: Plataforma contra la violència.

dació de projectes de cada barri; creació dels Punts d'Informació a la dona i col·laboració amb el de l'Eixample... Dos anys intensos que ens van portar a proposar que la xarxa havia de continuar més enllà, fins i tot, del nostre Districte.

En aquest procés, l'any 2002, la Vocalia de la Dona va proposar formar una plataforma unitària que aglutinés tot el teixit social de Catalunya dispostat a lluitar per la sensibilització i la prevenció de la violència contra les dones. Durant tot l'any, i des de la Coordinadora de vocalies de l'Eixample, amb l'esforç de moltes dones va ser possible endegar-la. El 19 de novembre de 2002, a la Casa Elizalde es constituí la plataforma que anomenarem Contra les violències de gènere, amb vint-i-sis associacions dels diferents teixits socials i que sota el lema de “PROU AGRESSIONS i TRENQUEM EL SILENCI” continua lluitant. Mentrestant, hem col·laborat a impulsar la nova llei catalana, en els seus continguts, també des de l'Institut Català de la Dona i del Consell Nacional de les

Dones de Catalunya, fins i tot ara ens sentim molt responsables de fer-ne el seu seguiment, pels recursos econòmics i legals adients, i perquè es compleixi el que s'estableix, malgrat reticències de certs estaments oficials que necessiten formar-se i fer-se avinents a la gran complexitat de la qüestió.

Des de la primera concentració al barri de la Sagrada Família, el 23 de febrer de 2003, han estat sis anys en els quals s'ha consolidat amb més de 80 entitats, centenars de persones recolzen el seu treball i fan possible projectes com les Dones de Blanc, com el Fòrum contra les violències de gènere, com el Trenquem el silenci a primària i a les AMPAS i que, cada tercer dilluns de mes, estiguem a la plaça Sant Jaume trencant el silenci i fent un homenatge a les dones que pateixen violència, contribuint a erradicar la violència masclista de la nostra societat.”

Allò “personal és polític” sintetitza tot un corrent de pensament, una filosofia que vol incidir en la manera d'entendre, viure'ns i transformar

---

Nomenclàtor

Anaïs Napoleón, Jardins de

Narbona, 1831 – Barcelona 1912.

La fotògrafa Anne Tiffon Cassan, més coneguda per Anaïs Napoleón, va néixer a Narbona el 18 de març de 1831, i emigrà amb tota la seva família a Barcelona cap a 1845, i s'instal·laren a la Rambla de Santa Mònica, número 17.

El 1850, es casà amb Antonio Fernández Soriano, amb qui va iniciar una de les sagues fotogràfiques més importants de la Barcelona vuitcentista.

Va tenir sis criatures que van sobreviure i unes altres que van morir als pocs dies o mesos d'haver nascut. El 31 de juliol de 1853, s'anunciava l'establiment de la casa fotogràfica a la Rambla, número 17, com a casa Mr. Napoleón. Després, treballaren amb el nom de "M. Fernando y Anaïs Napoleón" y, posteriorment, van crear una societat on també van donar cabuda al seu fill Antonio. Anaïs formava part de l'esmentada societat que, a més de la fotografia també va muntar una sala de cinema, el Cinematógrafo Lumière, situada a l'entresòl interior de la casa on tenien l'estudi, inaugurada el 1896, i que comptà amb la presència dels germans inventors del cinema.

El 1891 enderrocaren l'antic edifici de Rambla, 17-19, actual 18, i en construïren un de nou, que va ser inaugurat el 1893. Crearen una sucursal a Madrid, el 1879, portada per un dels seus fills que, després de la seva mort, dirigí la seva vídua Maria Tiffon Vila i la seva filla Carolina.

Morí a Barcelona el 1912.

Anaïs Nin, Jardins

Neully, París, 23 novembre 1903 – Estats Units, 1977.

Esriptora. Anaïs Nin Culmell neix a Neully, París, en el sí d'una família de músics. Els seu pare, Joaquim Nin Castellanos, havia nascut a L'Havana el 29 de setembre de 1879 i morí a la mateixa ciutat, el 24 d'octubre de 1949. Era pianista i compositor, i la seva mare Rosa Culmell era cantant. La família freqüentava els ambients musicals i eren amics d'Eugène Ysaye, violinista, i de Pau Casals, amb qui el seu pare Joaquim havia estudiat a Barcelona. Quan ella tenia tres anys, van viure una curta temporada a Cuba, on el seu avi matern era cònsul danès. Anaïs Nin va agafar febres tifoideas i, arran de la malaltia, van abandonar les Antilles i van passar a residir a França i després a Barcelona.

Al seu *Diario de infancia, 1914-1919*, Anaïs Nin fa un recull d'algunes de les persones amb qui es va relacionar, i recorda entre d'altres a Carme Karr:

El 25 de juliol de 1914, des del vaixell Montserrat amb el qual abandonà la ciutat de Barcelona camí de Nova York, escrivia: "Última mirada a Barcelona y últimos pensamientos. Las montañas se yerguen con majestuosa belleza. El sol poniente muestra los últimos y pálidos rayos. Aquí y allá, el cielo azul está sembrado de nubecitas blancas. ...Vamos a abandonar Barcelona, este país tan hermoso. No volveremos a ver este cielo azul que tanto me gusta. No volveré a besar la dulce cara de la querida abuela [Àngela Castellanos]. No volveré a contemplar tranquilamente estos magníficos paisajes. No volveré a entregarme a los indecibles pensamientos que me embargaban por la tarde cuando me acodaba a la barandilla del balcón, en el silencio de la noche. Y, por último, me entristece pensar que estamos dejando el país que ha sido para nosotros una madre y como una mascota."

Un dia després, escrivia: "El barco zarpó a las 4. Íbamos cargados de flores, de golosinas y también de besos. Todo el mundo lloraba por la

partida de la querida mamá. Comprendo que todo el mundo la quiera, es tan agradable, tan simpática, y sobre todo tan buena, oh, tan buena". Va treballar com a model als Estats Units i, el 1920, es va traslladar a París on va estudiar psicoanàlisi, disciplina que practicà durant un cert període de temps. A la seva primera novel·la *La casa del incesto* (1936), van seguir-ne, entre d'altres, *Un espia en la casa del amor* (1954). Els seus diaris, publicats en 6 volums, van assolir un gran reconeixement.

Carme Biada, Jardins de
? – 11 desembre 1949.

Empresària de la fàbrica Elizalde. Va tenir nou criatures i, a partir de la mort del seu marit, Arturo Elizalde, ocorreguda a París el 4 de desembre de 1925, Carme Biada, va ocupar la presidència de l'empresa, fins a la seva mort el 1949.

En aquells anys, l'activitat de l'empresa es va centrar en la producció del motor d'aviació Lorraine-Diétrich, que va ser adoptat per l'Aeronàutica Militar Espanyola i muntat per l'empresa CASA en el biplans Breguet XIX. Amb aquests aparells es va batre el rècord d'altitud, i els aviadors Gallarza, Loriga i Esteve van arribar a les Filipines.

Durant el 1926 i el 1927, la firma Elizalde es va presentar a totes les fires de l'automòbil, tant a nivell nacional com internacional. El 16 d'abril de 1914 circulava pels carrers de Barcelona, el primer vehicle produït per l'empresa.

Cotxes i motors d'aviació es van convertir en la seva especialitat, però l'any 1927, l'empresa Elizalde va tancar la seva cadena de muntatge d'automòbils. L'any 1936, en esclatar la Guerra Civil, la família va marxar a l'estranger i la fàbrica, col·lectivitzada amb el nom de SAF 8, es va

dedicar a la fabricació de material bèl·lic, concretament bombes d'aviació. La factoria va ser bombardejada.

Acabada la Guerra Civil, la família va tornar de França i va recuperar l'empresa del passeig de Sant Joan. A la dècada dels anys quaranta, es va construir una nova factoria a Sant Andreu i l'empresa va crear un important departament d'enginyeria aeronàutica pel desenvolupament de motors d'aviació, que posteriorment es van aplicar a les avionetes. Era el motor TIGRE, de 150 CV. Però el motor que va tenir més renom va ser el Beta, utilitzat especialment en els avions Junkers que van intervenir en la Guerra Civil espanyola i durant la II Guerra Mundial.

La família Elizalde vivia al palauet construït al carrer València, actualment convertit en un espai públic municipal, La Casa Elizalde.

Caterina Albert

L'Escala, 1869 – L'Escala, 1966.

L'escriptora Caterina Albert i Paradís, més coneguda pel pseudònim de Víctor Catarà. Essencialment, narradora, també conreà la poesia i el teatre. En els primers anys de la seva vida, va compaginar la literatura amb l'escultura i la pintura.

L'any 1898, Caterina Albert envià el monòleg *La infanticida* als Jocs Florals d'Olot. El jurat quedà astorat, desconcertat i escandalitzat, en comprovar que l'obra que ells havien premiat havia estat escrita per una dona. A partir d'aquell moment, Caterina Albert decidí amagar públicament la seva condició sexual i es convertí en Víctor Català, utilitzant el pseudònim masculí com a cuirassa protectora davant la intransigència d'una societat que menyspreava les creacions realitzades per dones.

L'aparició de Caterina Albert en el món literari fou contundent a partir del seu recull *Drames rurals* (1902), i culminà amb *Solitud* (1905), novel·la modernista per excel·lència.

En totes les seves obres, Caterina Albert va tractar literàriament temes que afectaven directament les dones: infanticidi i embarassos no desitjats, la relació entre dones i solidaritat. La majoria dels seus personatges són dones que es rebel·len i s'afirmen davant l'agressió masculina.

Fou la primera dona membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i la seva consciència de sexe quedà palesa en el discurs que va fer als Jocs Florals de Barcelona, el 1917.

Celestina Vigneaux, Jardins de
Girona, 1878 – Barcelona, 1964.

Mestra impulsora de les cantines escolars. Celestina Vigneaux es va formar en els ambients de la Institución Libre de Enseñanza, a Madrid. Fundà i dirigí al barri d'Hostafrancs, la primera cantina escolar a Catalunya, inaugurada el 7 d'agost de 1907.

El 1911 fou becada per l'Ajuntament de Barcelona per a realitzar un viatge pedagògic per Europa, juntament amb tretze mestres més. El 1914, assistí becada al II Curs Internacional Montessori a Roma, amb Leonor Serrano, i d'altres mestres. El 1915, la seva escola del carrer Llúria, 112, es convertí en l'Escola de Pàrvuls Montessori, la primera escola infantil pública que implantà aquest mètode a Barcelona. Va ser degana de la Secció Femenina del Deganat de Mestres Públics de Barcelona (1909-1915), participà en el Congrés de Primera Ensenyança (1909), i en el I Congrés d'Higiene Escolar (1912). Participà en la posada en marxa de les biblioteques

Populars Circulants, el 1914. Casada amb l'escriptor Pere Coromines, va ser mare de Joan Coromines Vigneaux, filòleg, i de Maria Coromines Vigneaux, psicòloga.

Clotilde Cerdà i Bosch

Barcelona, 1861 – Santa Cruz de Tenerife, 1926.

Concertista d'arpa, Clotilde Cerdà era filla d'Idelfons Cerdà, l'autor del Pla d'Eixample de la ciutat de Barcelona, i de Clotilde Bosch. Estudià a Barcelona, París i Viena, ciutat on debutà l'any 1873. Fou Víctor Hugo qui la batejà amb el nom d'Esmeralda, després d'escoltar-la, i el de Cervantes li adjudicà la reina Isabel II, després d'escoltar-la en els funerals celebrats a Viena, el 1873, en sufragi de l'autor del *Quijote*, quan aquella només tenia onze anys.

Actuà amb gran èxit a París, Londres, Madrid, Lisboa, Brasil, Uruguai, Buenos Aires i Xile. Després passà a Nova York, aclamada amb molt d'entusiasme. Anà a Mèxic i retornà a Europa i va residir durant un temps a Barcelona.

A Barcelona fundà l'Acadèmia de Ciències, d'Arts i Oficis, l'any 1885, dedicada a la formació de la dona. Escriu a revistes sobre viatges i temes musicals. Dirigí dues revistes, una a París *La Estrella Polar* (1878), i una altra a Barcelona, *El Angel del Hogar* (1886).

El 1879 emprengué un viatge artístic per Egipte i l'Índia, i es va establir per un període de temps a Constantinopla, on fou professora en l'harem del Sultà de Turquia. Allà, es casà amb un acahalat brasiler de cognom Grossman. Finalment, s'establí a Canàries on residí fins a la seva mort, el mes d'abril de 1926.

És autora de l'obra *Historia del arpa*, publicada l'any 1885.

Elena Maseras

Vilaseca, 25 de maig de 1853 – 1889.

Metgessa. Va ser al primera dona de l'Estat espanyol que finalitzà els estudis de medicina. Va haver de sol·licitar al rei Amadeu de Savoia autorització per realitzar els estudis secundaris, amb la intenció d'accedir, posteriorment, a la universitat. Poc temps després, una real Ordre del 2 de setembre de 1871, autoritzava Maria Elena Maseras a realitzar l'examen de diverses assignatures d'ensenyament mitjà i, el mes de setembre de 1872, es matriculà a la facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. Era la primera dona que traspassava un espai, la universitat, fins aleshores vetat al seu sexe i la primera, tal com ja hem dit, que finalitzava els estudis de Medicina. Corria el 1878 i ella tenia 25 anys.

Aprovades totes les assignatures de la carrera va sol·licitar al rector de la Universitat de Barcelona autorització d'examinar-se per assolir la llicenciatura i, essent la primera que ho demanava, el rectorat va elevar el cas a consulta del Consell d'Instrucció Pública, a Madrid, que trigà tres anys a resoldre'l.

Tipa de tanta cursa d'obstacles i mentre el Consell ho resolvia, Elena Maseras assolí, en pocs mesos, el títol de mestra de nivell elemental i superior i s'incorporà a l'exercici del magisteri a Barcelona, Vilanova i Maó, mentre el seu expedient viatjava de Barcelona a Madrid i de Madrid a Barcelona. Finalment, el 25 d'octubre de 1882 va obtenir el grau de llicenciatura, i va practicar la medicina a Barcelona i també a Manila, on va marxar amb el seu germà el 1885.

Emersenda de Carcassona, Jardins de 972? – 1058, al castell de Besora.

Comtessa de Barcelona, filla de Roger I el Vell,

comte de Carcassona i Coserans, i d'Adelaida. Casada amb el comte Ramon Borrell. A la mort del seu marit, Ermessenda va assumir la regència del Comtat de Barcelona. Va col·laborar amb el seu germà Pere, bisbe de Girona, el famós Oliba, abat de Ripoll i Cuixà i bisbe de Vic, i amb el jurista Ponç Bonfill Marc, entre d'altres. A partir del 1023, el nom del seu fill Berenguer Ramon I precedeix el d'Ermessenda. Però, des de 1035, arran de la mort d'aquest fill, repregué el govern efectiu del Comtat de Barcelona, fins que el seu nét Ramon Berenguer I, començà a governar i les relacions entre Ermessenda i aquest es van tornar tenses. Ermessenda decidí retirar-se a Girona, tot i que mantenia el condomini vitalici sobre el Comtat de Barcelona. Els conflictes entre àvia i nét s'agreujaren i Ermessenda aconseguí del papa Víctor II l'excomunicació de Ramon Berenguer I i la seva esposa Almodis. Però, Ramon Berenguer I negocià amb Ermessenda, i aquesta renuncià a tots els seus drets a canvi d'una dotació econòmica. Després de l'acord, el 1057, aconseguí que s'aixequessin les excomunicacions sobre Ramon Berenguer i Almodis.

Va ser enterrada a la seu de Girona, i a finals del XIV li fou esculpit un sepulcre, obra de Guillem Morei.

Emma de Barcelona, Jardins d' 880? – 885 – Sant Joan de les Abadesses, 942..

Primera abadessa del monestir de Sant Joan, que després va rebre el nom de Sant Joan de les Abadesses, l'any 885. El monestir havia estat creat pels seus pares, Guifre I el Pilós i Guinedilda, com a nucli de repoblament. Emma adquirí nombroses terres a títol personal i part d'elles van ser donades en vida al monestir. El monestir va ostentar la propietat de nombrosos territoris i va ampliar la seva influència. El monestir de Sant Joan, compatava amb un

scriptorium on es confeccionaven llibres litúrgics de gran bellesa.

Enriqueta Sèculi, Jardins de

Va formar part de la junta directiva del Club Femení i d'Esports, a partir de 1928, i n'ocupà el càrrec de secretària.

El 1932, participà, junt amb la pedagoga Leonor Serrano, Montserrat Graner, la periodista i escriptora Mari Luz Morales, la comunista Libertad Ródenas i Montserrat Graner en l'Assamble pro desarmament universal, promoguda per la Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat. A l'acte, assistiren, a més a més, la diputada Clara Campoamor que tant havia defensat el dret de vot per a les dones en la constitució Republicana i davant de representants internacionals de la Lliga Femenina per la Pau i la Llibertat.

Exiliada a Colòmbia, arribà a Medellín, el 1937, on va dirigir diverses escoles i on en creà una de nocturna per a treballadores, amb l'objectiu d'aconseguir millorar la seva qualificació professional.

Flora Tristan, Jardins de París, 1803 – Burdeus, 1844.

Célestine Thérèse Flora Tristan, feminista i socialista francesa. El 1830 anà a Perú, on el seu oncle havia estat President del país. Vuit anys després, escriu *Peregrinacions d'una pària*, una autobiografia. Torna a França el 1834 i hi escriu diversos tractats feministes. Influenciada per Mary Wollstonecraft i Fourier i per reformistes socials, com ara Robert Owen, continuà escrivint novel·les, *Mephis*, el 1838, i assajos, com ara el llibre *Passejades des de Londres*, el 1840, on descriu la vida de la classe treballadora britànica. El 1843, escriu *Unió obrera*, primera pro-

posta d'internacional socialista, per tal que totes les associacions de la classe treballadora actuessin plegades i es creiessin cooperatives, centres d'educació. Va lluitar pels drets de les dones a l'educació i al treball i a la igualtat entre els sexes.

Laura Albéniz, Jardins de Barcelona, 1890 – Barcelona, 1944.

Filla d'Isaac Albéniz, es va formar a Londres, on la família s'havia traslladat. Passà una llarga temporada a París i a Niça, els primers anys del segle XX.

Autodidacta en el dibuix i la pintura, però molt vinculada als cercles culturals, la seva primera exposició individual va ser al Musée Moderne de Brusel·les, el 1906, on presentà un recull de dibuixos i aquarel·les.

Un any després realitzà, junt amb Ismael Smith, una exposició a Barcelona, i el 1911 exposà amb Nestor, Smith i Andreu, al Faiança Català. Alexandre de Riquer presentà en el catàleg de l'exposició les obres de Laura Albéniz amb aquestes paraules: "Evoquen allò tràgic de Tolouse-Lautrec, allò pervers d'Aubrey Beardsley i allò únic de Forain."

Molt amiga d'Olga Sacharoff, que la plasmà en un quadre, també mantingué una llarga amistat amb Eugeni d'Ors, el qual li dedicà una de les seves glosses titulada "*Laura Albéniz, noucentista*", on presentava obra i dona com a model/arquetipus noucentista.

Laura Albéniz, per la seva banda, el 1915, quan tenia vint-i-cinc anys, anotava en el seu diari: "Acabo de leer por centésima vez *La Ben Plantada* (Eugeni d'Ors)... Es un libro que me gusta tan de veras, que quisiera haverlo escrito. Gozo realmente y hondamente leyéndolo, aunque "ella" y su manera de ser no acaban de

convencerme, yo quisiera saber el porqué en España, la mujer de su casa, la mujer buena para un hogar, la “Madre”, tiene que ser forzosamente beata e ignorante y si es hermosa, muy callada: “Calla tant i tant bé”.”

Laura Albéniz no emmudí, continuà pintant i exposant, el 1914, a les Galeries Dalmau, cinquanta obres que havia fet a París i a Sevilla. En aquesta ocasió exhibí manoles, ballarines i gitanes. Col·laborà en publicacions periòdiques, *D'Ací i d'Allà* i *La Esfera*, entre d'altres.

El 1993 es va fer una exposició de l'obra de Laura Albéniz a la Fundació de la Caixa de Manresa.

Lina Ódena, Jardins de

Barcelona, 1911 – Colomera, Granada, 1936.

Paulina Ódena García va ser una de les màximes impulsores de la unificació de les joventuts marxistes, comunistes i socialistes, que va donar lloc a les Joventuts Socialistes Unificades.

Oficial sastressa, va assistir als seminaris del Partido Comunista de España, del local del carrer d'Avinyó de Barcelona. Ingressà al partit PCE el mes de maig de 1931 i va ser destinada al treball entre les dones i la joventut. Viatjà a la URSS i va estudiar durant 14 mesos a l'Escola Marxista Leninista de Moscou.

El seu primer article va ser publicat a *Catalunya Roja* i el seu primer gran míting va ser a La Bohèmia, després conegut com el Gran Price, i va ser candidata a les eleccions generals de 1933.

Va participar en els fets del 6 d'octubre de 1934 i amb el seu Winchester va actuar a la Rabassada i a Sant Cugat. Va ser la reorganitzadora del Socors Roig a Catalunya i el 25 d'agost de 1935 va ser detin-

guda en una manifestació organitzada per l'esmentada organització.

Va viatjar a Madrid i Astúries i col·laborà amb Dolores Ibárruri en la preparació de la contesa electoral del 16 de febrer que va donar el triomf al Front Popular. També va viatjar per Còrdoba, Sevilla, Albacete i Múrcia creant organitzacions de dones i, en tornar a Catalunya, participà en la unificació de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC).

Quan va esclatar la Guerra Civil es trobava a Almeria i va formar, juntament amb Pretel, una columna per organitzar el front de combat. A Múrcia va formar brigades de dones per ajudar els milicians i fou enllaç entre els fronts de Guadix i de Granada.

El 13 de setembre de 1936 va caure presonera de les tropes rebels i es va suïcidar.

Va viure al carrer de Lluís Pellicer s/n. de l'Eixample i, després de la seva mort, aquest carrer va portar el seu nom. Acabada la Guerra Civil, Lina Ódena desapareix del nomenclàtor de la ciutat.

Actualment, la Comissió d'Alliberament de la Dona del PCC porta el seu nom.

Margarita Comas, Jardins de

Alaior, Menorca, 25 de novembre de 1894 – Exeter, Anglaterra, 1972.

Pedagoga. Margarita Comas Camps va estudiar a Palma de Mallorca, a Madrid i a la Facultat de Ciències de Barcelona, des del 1922 fins al 1928, on va obtenir el títol de llicenciada amb un brillant expedient acadèmic. També va estudiar a les Universitat de París i de Londres i va aconseguir el grau de doctora.

Margarita Comas va ser professora de Física, Química i Història natural de la Normal de

Tarragona, i va ser la directora del centre des del 3 de juny de 1931 fins al 13 de febrer de 1933.

L'any 1934 va ser professora agregada de Biologia infantil i Metodologia de les ciències de la naturalesa, a la Universitat de Barcelona. A Barcelona residia al carrer Bertran, 67.

A l'inici de la Guerra Civil, passà a residir a Bilbao i, el 1937 emigrà a la Gran Bretanya i ensenyà biologia a Foxhole i a Darlington Hall.

Va publicar moltes obres de caràcter pedagògic, entre d'altres *Las escuelas nuevas inglesas*, 1930; *El Método MarcKinder*, 1930; *La coeducación de los sexos*, 1931; *El método de proyectos en las escuelas urbanas*, obra publicada el 1931 i reeditada en diverses ocasions. També va publicar diversos treballs d'investigació a revistes franceses i al *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*.

Actualment hi ha una associació d'ensenyants que porta el seu nom.

Maria Callas, Jardins de

Nova York, 1923 – París, 1977.

Maria Callas, era el pseudònim de Cecilia Sophia Anna Maria Kalogeropoulou, una de les veus més admirades de l'operística internacional. Filla d'emigrants grecs, se'n tornà amb la seva mare, el 1937, a Grècia, i estudià al conservatori d'Atenes, amb Elvira Hidalgo. Debutà, el 1941, amb l'obra *Tosca*, de Puccini. El seu repertori era ampli i s'especialitzà en òperes italianes. El 1950, debutà a la Scala de Milà, amb *Aida* i la seva primera actuació a Nova York, va ser el 1956, amb l'òpera de Bellini, *Norma*. Les seves actuacions més destacades van ser en els papers de Norma, Violetta, *Tosca*, Lucia i Medea, de Cherubini.

Maria Callas s'interessà en recuperar obres i autors que havien estat oblidats, Cherubini, Gluck, Haydn i Spontini, i va treballar amb els directors d'escena i les orquestres més importants del moment, entre d'altres, Luchino Visconti, Leonard Bernstein, Carlo Maria Giulini i Herbert von Karajan.

En diverses ocasions actuà al Liceu de Barcelona. El 1959, va conèixer el navilier Aristóteles Onassis i, durant un període, abandonà les seves activitats professionals. Retornà a l'escena i els darrers anys de la seva vida va fer classes magistrals al Juilliard School de Nova York, entre els anys 1971 i 1972. Es retirà a París, ciutat on va morir.

Maria Luz Morales, Placeta de

A Coruña, 1890 – Barcelona, 1980.

Periodista, assagista, novel·lista i editora. Va dirigir *El Hogar y la Moda* i el diari *La Vanguardia* durant els primers mesos de la Guerra Civil. A més a més col·laborà en *El Sol* i *Diario de Barcelona* entre d'altres.

Escriví les següents novel·les: *Balcón al Mediterráneo*, 1955, i *Historia del décimo círculo*, 1962.

Com a assagista escriví: *Las románticas*, 1930; *Edison*, 1930; *Madame Curie*, 1936; *Tres historias de amor en la revolución francesa*; *El cine*; *Enciclopedia del Hogar*, obra que ha tingut més de 90 edicions i, potser, la seva obra més innovadora i que encara no ha estat superada per estudis posteriors, *La moda*, 1947.

María Luz Morales forma part d'una brillant generació de periodistes i escriptores de la dècada dels anys trenta i és una de les primeres periodistes en el sentit estricte de la paraula, és a dir, una persona que fa del periodisme

la seva professió.

La seva continuada tasca en el camp del periodisme li fou reconeguda amb tot un seguit de premis: l'any 1956 rebé les Palmes Acadèmiques de França; el Premio Nacional de Teatro a la millor tasca periodística de la temporada 1961-1962; el premi Eugeni d'Ors de l'Associació de la Premsa de Barcelona, l'any 1970, i *La Vanguardia* li atorgà el premi Godó de periodisme, el 1973.

Maria Matilde Almendros

Manresa, 1922 – Barcelona, 15 de desembre de 1995.

Actriu i locutora de ràdio. Maria Matilde Almendros Carcasona va saber compaginar les seves dues grans passions, el teatre i la ràdio. Va començar a fer teatre a la seva ciutat natal, Manresa, quan tenia tretze anys, mentre estudiava a l'escola d'Arts i Oficis i treballava a una fàbrica de sabates.

Acabada la Guerra Civil, el 1940, va fer la seva primera aparició radiofònica a Ràdio Club Manresa i va ser la primera actriu del teatre Apolo de la capital del Bages. Les seves dots interpretatives no van passar desapercibudes i l'any 1952, actuà al Romea de la ciutat comtal, on va representar l'obra d'en Josep Maria de Sagarra *L'amor viu a dispesa*, en companyia de Maria Vila i Emília Baró.

Va ser justament al Romea que en Joan Viñas la convenç per fer ràdio-teatre. A partir d'aquest moment, la seva dedicació radiofònica no va tenir fi. En aquella època "era molt difícil que una dona fes un programa sencer. No se'ls acudia als directius", amb tot va crear o participar en els millors programes de Ràdio Nacional. El primer, va ser *Fantasia*, amb Maruja Fernández. Però el programa que més renom li va donar va ser *España para los españoles*, que es va

emetre diàriament des del 1964 fins al 1978.

Tant a la ràdio com a la televisió ha estat una de les pioneres del català. Va participar en els programes *Paraula i pensament*, *La Veu de la Sardana* i *Novel·la*. I estrenà Ràdio4, la primera emissora en català, l'any 1977.

Maria Matilde Almendros va rebre diversos premis de teatre i de ràdio. Un dels últims va ser la Creu de Sant Jordi. Poc després manifestava: "La Creu de Sant Jordi és molt important i el més recent, però el major premi és poder estar en contacte amb el públic i que en escoltar la meua veu diguin: "Aquesta és la Maria Matilde Almendros"."

Va morir a Barcelona el 15 de desembre de 1995, als setanta-tres anys, sabent que la seva veu inconfusible havia quedat en la memòria de diverses generacions.

Maria Mercè Marçal, Jardins de

Barcelona, 13 de novembre de 1952 – Barcelona, 5 de juliol de 1998.

Poeta, novel·lista, assagista, catedràtica, editora, traductora. Aquestes són, només, algunes de les activitats de Maria Mercè Marçal. Llicenciada en Filologia Clàssica exercí com a catedràtica de Llengua i Literatura Catalana. Es donà a conèixer el 1977 amb el recull de poemes *Cau de llunes* (Premi Carles Riba 1976), al qual seguí *Bruixa de dol*, que assolí gran popularitat.

Combinà l'activitat creadora amb l'activitat editorial. Fou una de les creadores de l'editorial *Llibres del Mall*, i va tenir un protagonisme destacat en els moviments polítics nacionalistes i en el moviment feminista.

El naixement de la seva filla Heura, donà fruit a *Sal oberta* (1982) i *La germana, l'estrangera* (1985) que guanyà el premi López-Picó. Sense abandonar la militància del moviment feminista,

l'autora parla de l'homosexualitat femenina, silenciada en la literatura catalana, a l'obra *Terra de Mai*. El volum *Llengua abolida*, recull la seva producció poètica des de 1973 a 1988.

Trigà gairebé deu anys a preparar la novel·la, *La passió segons Renée Vivien*, basada en la vida de l'escriptora anglesa Renée Vivien. La novel·la, tot just publicar-se, va obtenir un gran reconeixement de públic i de premis, entre d'altres, el Carlemany (1994), el Premio de la Crítica (1995), el de Crítica Serra d'Or (1995), el Joan Crexells (1995), el Prudenci Bertrana (1995), i el de la Institució de les Lletres Catalanes (1996), i ha estat considerada una de les obres més importants de la narrativa catalana del segle XX.

Cal destacar la seva feina com a traductora, narradora infantil, i assagista, així com la seva tasca en la difusió i l'anàlisi d'autores clàssiques catalanes i internacionals.

Va ser membre de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, i en els últims anys de la seva trajectòria impulsa la creació del Comitè de dones escriptores, dintre del Centre Català del PEN, arran de la celebració de la Fira Internacional del Llibre Feminista, el 1992. El seu darrer poemari, *Raó del cos*, (2.000) va ser publicat després de la seva mort.

Mercè Vilaret, Jardins de

1940 – Sant Cugat del Vallès, 21 d'octubre 1993.

Mercè Vilaret va ser una de les primeres realitzadores durant el franquisme. La seva feina professional la va dur a terme a TVE a Catalunya, entitat on va començar a treballar l'any 1964, primer com ajudant i a partir de 1971 com a realitzadora.

Era defensora de la televisió com a servei

públic, d'una televisió amb independència econòmica i política i opinava que la guerra d'audiències no era el criteri que havia de privar en els mitjans públics: "La potència no s'ha d'imposar mai a favor de l'audiència."

Mercè Vilaret va fer reportatges, documentals, musicals, dramàtics i retransmissions en directe. Cal destacar la sèrie documental *Cuestión urgente*, on va fer més de dos-cents reportatges; *Mujeres para una época*, 1984; *Fueron primera página*, sèrie de tretze capítols realitzats el 1986; *Terra d'escudell*, programa infantil; i diversos monogràfics sobre personatges, entre d'altres, un de dedicat a l'escriptora Montserrat Roig. No sempre podia triar els temes. De vegades li encarregaven programes; amb tot, la seva mirada particular, el seu rigorós i innovador tractament, els feia sempre interessants, com ara el programa *Barberà, Barberà*, 1992, sobre la Fira d'Abril de Barcelona que abordà, lluny de tot tipisme o folklorisme, des de la perspectiva de la vida dels immigrants a Barcelona. En la mateixa línia cal destacar *La Mina, un barri entre fronteres*, realitzat el 1989.

Premi Ciutat de Barcelona en l'apartat de Televisió, l'any 1978, va ser professora de la televisió a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona.

El 21 d'octubre de 1993, de bon matí, quan entrava als estudis de TVE-Catalunya, a Sant Cugat, morí d'una embòlia. Tenia cinquanta anys i n'havia viscut trenta intensament dedicada a l'activitat professional.

Montserrat Roig, Jardins de

Barcelona, 1946 – 1991.

"Llegir *Una cambra pròpia* de Virginia Woolf va ser tota una revelació", i Montserrat Roig i

Fransitorra va voler compartir aquesta descoberta publicant l'edició catalana de l'obra en la col·lecció que ella dirigia.

Novel·les, narracions curtes i obres de teatre mostren la diversitat del quefer creatiu de Montserrat Roig, per a la qual: "Escriure és plaer i privilegi. I si voleu, revenja. O miracle. Tant se val. Perquè sempre hi haurà un altre ésser, escindit i perplex, que ens llegirà i, en llegir-nos, farà una obra més gran, quasi perfecta, una obra diferent", ens diu a *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, 1991.

L'aparició de la seva primera obra de ficció *Molta roba i poc sabó* va merèixer el premi Víctor Català 1970, a la qual seguiren, entre d'altres, *Ramona, adéu*, 1972; *El temps de les cireres*, 1976; *L'hora violeta*, 1980; *L'òpera quotidiana*, 1985; *La veu melodiosa*, 1987; *El cant de la joventut*, 1989.

En totes elles els personatges que més hi destaquen són les dones que entreteixeixen les seves històries amb la de Barcelona. I és per això que podem parlar de Montserrat Roig com d'una cronista de la història de la ciutat de Barcelona i de les seves dones, al llarg del segle XX, continuant la història allà on Dolors Monserdà l'havia deixada.

A més de ficció, Montserrat Roig també va escriure assaig: *L'agulla daurada*, 1985; *Els catalans als camps de concentració nazis*, 1977; *El feminisme*, 1981; *Personatges amb Personatges, segona sèrie*, 1980; *Rafael Vidiella, l'aventura de la revolució*, 1974; *Retrats paral·lels*, 3 volums, publicats el 1975, 1976 i 1978.

Si la crítica especialitzada no sempre ha reconegut el valor de l'obra de Montserrat Roig, aquesta sí que ha merescut el reconeixement que a ella més li importava, el de les lectores i lectors.

Paula Montal, Jardins de

Arenys de Mar, 1799 – Montserrat, 1889.

Escolàpia, va obrir la seva primera escola, el 1829, a Figueras. La seva activitat fundacional continuà de manera incansable per la geografia catalana. A Sabadell, Paula Montal, va rebre els vots de fundadora. El 1853, obrí col·legi a Girona, el 1854 a Blanes, el 1857 a Barcelona i a Sóller, Mallorca, i acabaria la seva tasca fundacional a Olesa, a la vora de Montserrat, on va morir el 1889.

El seu objectiu fonamental va ser l'educació de les nenes i la formació religiosa de les novícies.

Safo, Jardins

Va néixer, cap el 613 abans de Crist.

Poetessa grega. Filla d'una família aristocràtica de Lesbos, va viure exiliada a Sicília durant la seva infantesa, però retornà a Mytilene, Lesbos, on es va casar i va tenir una filla, Cleis, sobre la qual va escriure. La seva poesia, escrita en llengua Lesbiana vernacular, es plena d'idíl·liques escenes de la societat grega. Amb tot, els temes on aconseguí més intensitat va ser en el tractament de l'amor, la passió, la gelosia, el plaer i el dolor. Safo reuní al seu voltant, un conjunt de joves interessades en la música i la poesia.

Safo va ser una de les primeres escriptores conegudes capaç de crear un món personal de lírica subjectiva, que posteriorment va ser desenvolupat per altres poetes romans. L'escriptora catalana, Maria Àngels Anglada, escriví *Les germanes de Safo. Antologia de poetes hel·lenístiques*, el 1983.

Sofia Barat, Jardins de

Joigny, Borgonya, França, 13 de desembre de 1779 – ?1865.

Religiosa. Maria Magdalena Sofia Barat va ser fundadora de l'Institut religiós del Sagrat Cor de Jesús, també conegut per Damas de la Fe o de la Instrucción Cristiana. Estudià llatí, grec, història, ciències naturals, matemàtiques, llengua castellana i italiana. Traduí Homer, Virgili i textos religiosos.

L'Institut religiós que fundà s'especialitzà a educar dones. Es crearen instituts del Sagrat Cor de Jesús a França, Itàlia, Suïssa, Amèrica del Nord, Bèlgica, Argel, Anglaterra, Irlanda, Espanya, Holanda, Alemanya, Amèrica del Sud, Àustria i Polònia. A la seva mort, l'Institut ja comptava amb 400 establiments i 4.000 religioses. Beatificada el 24 de maig de 1908, la seva imatge és a tots els instituts amb aquesta llegenda al peu: "Sufrir por todos y no hacer sufrir a nadie: he ahí la práctica de toda mi vida."

Bibliografia

Barcelldones. Barcelona, Edicions de l'Eixample, 1999.

Boj Labiós, Imma i Vallès Aroca, Jaume. "El pavelló de les missions. La repressió de la immigració", *L'Avenç*, número 298, Gener 2005, pàgs. 38-44

Capmany, Maria Aurèlia. *Mala memòria*. Barcelona, Planeta, 1988.

Carrasco, Cristina i Serrano, Mónica. *Compte satèl·lit de la producció domèstica de les llars de Catalunya, 2001*. Barcelona, Generealitat de Catalunya, 2007.

Català, Víctor. *Obres Completes*. Barcelona, Selecta, 1972.

Cerdà, Ildefons. *Teoría General de la urbanización*. Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968, vol. II.

Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553) recogidos y transcritos por José M. Madurell Marimon, anotados por Jorge Rubió y Balaguer. Barcelona, Gremio de Editores y Libreros y de Maestros Impresores, 1955.

Feminal, número 103, Octubre del 1915.

Girad, Luce "Hacer de comer", dins *La invención de lo cotidiano. 2. Habitar, cocinar*. Michel de Certeau, Luce Girad, Pierre Mayol. México, D.F. Universidad Iberoamericana, 1999., pàgs. 153-255.

Jornades Catalanes de la dona. Barcelona, Documentación y publicaciones generales S.A., 1977.

Kaplan, Temma "Conciencia femenina y acción colectiva: el caso de Barcelona, 1910-1918" dins J. Amelang i M. Nash: *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*. Valencia, Edicions Alfons el Magnànim, 1990, pàgs. 267-295.

Kaplan, Temma. "Luchas por la democracia: Formas de organización de las mujeres entre los años cincuenta y los años setenta", dins *Mujeres, regulación de conflictos sociales y cultura de paz*. València, Publicacions de la Universitat de València, 1999, pàgs. 89-109.

Mayordomo Rico, Maribel. *Dones, treballs i economia laboral: una proposta alternativa per analitzar el món del treball*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Consell de Treball, Econòmic i Social de Catalunya, 2004.

Moreno, Amparo. *Mujeres en lucha. El movimiento feminista en España*. Barcelona, Anagrama, 1977.

Parramon, Clara-Carme, "Dones, immigració, moviments veïnals i benestar (1970-1980), dins Borderías, Cristina i Renom, Mercè, (eds) *Dones en moviment(s). Segles XVIII-XXI*. Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona-Icaria, 2008, pàg. 117-134.

Puig i Cadafalch, J. *Memòries*. Edició a cura de Núria Mañé i Josep Massot i Muntaner. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pàgs. 180-183

Segura Soriano, Isabel. *Guia de dones de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995.